
ПРАВА ЛЮДИНИ НА ДОСТАТНЕ ЖИТЛО

ВИКЛАД ФАКТІВ № 21

(REV. 1)

**ХАРКІВ
ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА
2019**

Третє видання, стереотипне

Ця публікація здійснена
за фінансової підтримки Європейського Союзу.
За зміст публікації відповідає лише
Харківська правозахисна група, і його ні за яких обставин
не можна вважати таким, що відбиває позицію Європейського Союзу

This document has been produced
with the financial assistance of the European Union.
The contents of this document are the sole responsibility of
Kharkiv Human Rights Protection Group and can under no circumstances
be regarded as reflecting the position of the European Union

Права людини на достатнє житло. Виклад фактів № 21 (Rev. 1) /
ГО «Харківська правозахисна група». — Харків, 2019. — 56 с.

Серія «Виклад фактів у галузі прав людини» видається Центром прав людини при Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві. Вона освітлює питання прав людини, які вивчаються або викликають особливий інтерес.

Публікації цієї серії розповсюджуються безкоштовно в усьому світі. Вони можуть перекладатися на інші мови, окрім офіційних мов Організації Об'єднаних Націй, за умови, що їх зміст не змінюється, що організація, яка передруковує їх, інформує про це Центр людини в Женеві і що цей Центр зазначається як джерело інформації.

ПРИМІТКА

Вживані позначення і виклад матеріалу в цьому виданні не означають вираження з боку Секретаріату Організації Об'єднаних Націй будь-якої думки щодо правового статусу тієї чи іншої країни, території, міста чи району або їх влади чи щодо делімітації їх кордонів.

* * *

Матеріал, що міститься в цій публікації, можна безперешкодно цитувати або передруковувати за умови посилання на джерело та направлення примірника видання, що містить відтворений матеріал, в Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини за адресою: Palais des Nations, 8 14 avenue de la Paix, CH 1211 Geneva 10, Switzerland.

ЗМІСТ

Скорочення.....	5
Вступ	6
I. Що є правом на достатнє житло?	8
А. Ключові аспекти права на достатнє житло	8
В. Поширені помилки щодо права на достатнє житло.....	11
С. Зв'язок між правом на достатнє житло та іншими правами людини.....	14
D. Яким чином принцип недискримінації застосований до права на достатнє житло?	15
E. Право на достатнє житло в міжнародному праві прав людини	16
II. Яким чином право на достатнє житло можна застосувати до конкретним групам?	21
А. Жінки	21
В. Діти	23
С. Мешканці халуп.....	25
D. Бездомні.....	26
E. Інваліди	28
F. Переміщенні особи і мігранти.....	29
G. Корінні народи	32
III. У чому полягають зобов'язання держав та обов'язки інших стосовно права на достатнє житло?	35
А. Загальні зобов'язання	35
В. Три типи зобов'язань.....	38
С. Обов'язки інших	39
IV. Контроль за здійсненням права на достатнє житло і забезпечення звітності держав	43
А. Підзвітність та контроль на національному рівні.....	43
В. Підзвітність на регіональному рівні.....	47
С. Міжнародний контроль	48
Додаток. Окремі міжнародні договори та інші документи, які стосуються права на достатнє житло	52

СКОРОЧЕННЯ

ВПЛ	Внутрішньо переміщені особи
МОП	Міжнародна організація праці
НУО	Неурядові організації
НПУ	Національні правозахисні установи
ООН-Хабітат	Програма Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів
ППЖООН	Програма Організації Об'єднаних Націй по реалізації права на житло
УВКПЛ	Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

ВСТУП

У міжнародному праві прав людини визнається право кожного на достатній життєвий рівень, в тому числі на достатнє житло. Незважаючи на те, що це право посідає в міжнародно-правовій системі центральне місце, достатнього житла позбавлені понад мільярд людей. Мільйони людей по всьому світу живуть в умовах, що створюють загрозу для їхнього життя або здоров'я, в перенаселених халупах і неформальних поселеннях або в інших умовах, які не сприяють забезпеченню їхніх прав людини та їхньої гідності. Щорічно мільйони людей виселяються в примусовому порядку або опиняються під загрозою примусового виселення з їхніх будинків.

Достатнє житло було визнано в якості частини права на достатній життєвий рівень у Загальній декларації прав людини 1948 року і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. У прийнятих з тієї пори інших міжнародних договорах з прав людини визнаються або згадуються право на достатнє житло або деякі його елементи, такі як принцип недоторканності житла та невтручання в приватне життя.

Право на достатнє житло стосується всіх держав, оскільки кожна з них ратифікувала принаймні один міжнародний договір, де йдеться про достатнє житло, і зобов'язалася захищати право на достатнє житло за допомогою прийняття міжнародних декларацій, планів дій та/або підсумкових документів конференцій. У конституціях кількох держав захищається право на достатнє житло або викладається спільний обов'язок держави забезпечувати всім достатнє житло та достатні життєві умови. Суди різних правових систем також приймали рішення у справах, що стосуються здійснення цього права, включаючи, наприклад, примусові виселення, захист інтересів квартирнаймачів, дискримінацію в житловому секторі або доступ до основних послуг, пов'язаних із житлом.

Праву на достатнє житло приділяється все більш пильна увага й на міжнародному рівні, в тому числі правозахисними договірними органами, регіональними правозахисними механізмами й Комісією з прав людини (нині її замінює Рада з прав людини), яка в 2000 році затвердила мандат Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компоненті права на достатній життєвий рівень. Ці ініціативи сприяли уточненню сфери охоплення та змісту права на достатнє житло.

У цьому випуску спочатку пояснюється, що являє собою право на достатнє житло, даються приклади того, що воно означає для конкретних осіб

та груп, а потім наводиться інформація про пов'язані з ним зобов'язання держав. На закінчення в ньому дається загальний огляд існуючих національних регіональних та міжнародних механізмів забезпечення підзвітності та контролю.

Даний спільний випуск викладу фактів УВКПЛ/ООН-Хабітат є другим у серії спільних публікацій Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини та інших партнерів Організації Об'єднаних Націй, присвячених економічним, соціальним та культурним правам. Першою публікацією був *Виклад фактів про право на здоров'я*, який було видано спільно з Всесвітньою організацією охорони здоров'я; у даний час спільно з Продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй готується виклад фактів про право на продовольство.

I. ЩО Є ПРАВОМ НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО?

A. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПРАВА НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО

Комітет Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних та культурних прав особливо вказує на те, що право на достатнє житло не слід тлумачити вузько. Скоріше його слід розцінювати як право на те, щоб жити десь в умовах безпеки, миру та поваги гідності. Характеристики права на достатнє житло роз'яснюються головним чином у прийнятих Комітетом зауваженнях загального порядку № 4 (1991) про право на достатнє житло і № 7 (1997) про примусові виселення.¹

- **Право на достатнє житло передбачає наявність свобод.** Ці свободи включають в себе:
  - захист від примусових виселень та свавільного руйнування й знищення будинку людини;
  - право бути вільним від свавільного вторгнення в житло, приватне та сімейне життя людини; та
  - право обирати місце свого проживання, визначати, де жити людині, та свободу пересування.
- **Право на достатнє житло передбачає можливість користуватися певними правами.** Ці *права* включають в себе:
  - гарантованість проживання;
  - реституцію житла, землі та майна;
  - рівний та недискримінаційний доступ до достатнього житла;
  - участь у прийнятті рішень з питань, пов'язаних з житлом питань на національному та громадському рівнях.
- **Достатнє житло має забезпечувати більше, ніж просто чотири стіни і дах.** Перш ніж ті чи інші форми даху можна вважати такими, що представляють собою «достатнє житло», має бути виконаний ряд умов. Ці елементи є настільки ж основними, як і в цілому пропозиція та наявність житла. Для того щоб житло було достатнім, воно має як мінімум відповідати таким критеріям:
  - *гарантованість проживання*: житло не є достатнім, якщо мешканцям в певній мірі не гарантується проживання, що забезпечує

---

¹ Зауваження загального порядку приймаються договірними органами, виходячи з досвіду здійснюваного ними моніторингу. Вони служать державам експертним висновком щодо їх зобов'язань, що випливають з того чи іншого договору.

- правовий захист від примусових виселень, переслідування та інших загроз;
- *наявність послуг, матеріалів, зручностей та інфраструктури*: житло не є достатнім, якщо його мешканці не мають доступу до безпечної питної води, адекватної каналізації, енергії для приготування їжі, тепла, світла, систем зберігання продуктів харчування або видалення відходів;
  - *доступність*: житло не є достатнім, якщо його вартість ставить під загрозу можливість здійснення його мешканцями інших прав людини або підриває цю можливість;
  - *придатність житла для проживання*: житло не є достатнім, якщо воно не гарантує фізичну безпеку або не забезпечує мешканцям достатню площу, а також захист від холоду, вогкості, спеки, дощу, вітру, інших загроз для здоров'я та ризиків, пов'язаних з дефектами будівництва;
  - *фізична доступність*: житло не є достатнім, якщо не враховуються конкретні потреби груп, що знаходяться в несприятливому та маргіналізованому становищі;
  - *місцезнаходження*: житло не є достатнім, якщо воно відрізано від можливостей працевлаштування, медичних послуг, шкіл, дитячих установ та інших соціальних об'єктів або якщо воно розташоване в забруднених або небезпечних районах;
  - *адекватність з точки зору культури*: житло не є достатнім, якщо при його будівництві не поважається і не враховується культурна самобутність.
- **Захист від примусових виселень.** Захист від примусових виселень є ключовим елементом права на достатнє житло та тісно пов'язане з гарантованістю проживання.

Примусові виселення визначаються як «постійне або тимчасове виселення окремих осіб, сімей та/або громад з їх будинків та/або з їхніх земель проти їх волі, без надання належної правового чи іншого захисту чи без забезпечення доступу до такого захисту».² За даними Програми Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (ООН-Хабітат), щорічно щонайменше 2 млн. чоловік у світі піддаються примусовому виселенню, а мільйони живуть під загрозою примусового виселення.³

---

² Зауваження загального порядку № 7, у якому далі говориться, що «заборона примусових виселень, однак, не відноситься до виселень, здійснюваних у примусовому порядку відповідно до закону та відповідно до положень міжнародних пактів у галузі прав людини» (пункт 3).

³ UN-Habitat, Global Report on Human Settlements 2007: Додати Enhancing Urban Safety and Security (Nairobi, 2007).

Примусові виселення здійснюються за різних обставин і з різних причин, наприклад для того, щоб звільнити територію під проекти, пов'язані із забудовою та будівництвом об'єктів інфраструктури, реконструкцією або благоустроєм міст чи проведенням престижних міжнародних заходів, а також у результаті конфлікту через прав на землю, збройних конфліктів або стосовно практики дискримінації, що клалася в суспільстві. Примусові виселення, як правило, супроводжуються застосуванням насильства та непропорційно сильно зачіпають бідних, які через це страждають від порушення інших прав людини. У багатьох випадках примусові виселення ще більш посилюють проблему, заради вирішення якої вони ймовірно і здійснювалися.

Якими б не були їх причини, примусові виселення можна вважати грубим порушенням прав людини та очевидним порушенням права на достатнє житло. Масові виселення в цілому можна виправдати лише у виняткових обставинах і лише тоді, коли вони здійснюються згідно з відповідними принципами міжнародного права.

Гарантії в разі виселень

У тих випадках, коли виселення може бути виправданим через те, що мешканець систематично не вносить орендну плату або завдає шкоди майну без поважної причини, держава має забезпечувати, щоб виселення здійснювалося законним, розумним та відповідним чином і згідно з міжнародним правом. У тих, кого виселяють, мають бути ефективні можливості та засоби правового захисту, включаючи отримання адекватної компенсації за будь-яку нерухомість або приватне майно, яких зачепило виселення. Виселення не мають призводити до того, що люди опиняються безпритульними або схильними до порушень інших прав людини.

В цілому міжнародне право прав людини вимагає, щоб уряди, перш ніж здійснювати виселення, вивчали всі можливі альтернативні варіанти, з тим щоб уникати або, принаймні, мінімізувати необхідність застосування сили. У тих випадках, коли виселення здійснюється як крайній захід, особам, яких це стосується, повинні забезпечуватися ефективні процесуальні гарантії, які можуть надавати стримуючий ефект на плановане виселення. До їх числа відносяться:

- можливість проведення реальних консультацій;
- належне та завчасне повідомлення;
- інформування в розумні терміни про плановані виселення;
- присутність державних посадових осіб або їх представників у момент виселення;
- наявність належного посвідчення особи у всіх осіб, які здійснюють виселення;

- неприпустимість проведення виселення в умовах поганої погоди або в нічний час;
- забезпечення засобів правового захисту;
- надання правової допомоги потребуючим особам, з тим щоб вони могли клопотати в судах про відновлення своїх прав.

В. ПОШИРЕНІ ПОМИЛКИ ЩОДО ПРАВА НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО

- **Право на достатнє житло НЕ вимагає, щоб держава будувала житло для всього населення.** Одна з найбільш поширених помилок щодо права на достатнє житло полягає в тому, що воно вимагає, щоб держава будувала житло для всього населення, і що люди, які не мають житла, автоматично можуть вимагати від уряду будинок. Хоча в більшості країн уряди в тій чи іншій мірі залучені в житлове будівництво, право на достатнє житло, цілком очевидно, не зобов'язує уряд займатися створенням всього житлового фонду країни.

Замість цього право на достатнє житло передбачає заходи, які необхідні для того, щоб запобігти бездомності, забороняти примусові виселення, боротися з дискримінацією, приділяти особливу увагу найбільш вразливим та маргіналізованим групам, забезпечувати всім гарантованість проживання та гарантувати, щоб житло кожного було достатнім. Ці заходи можуть вимагати втручання з боку уряду на найрізноманітніших рівнях: законодавчому, адміністративному, стратегічному або бюджетному. Це право може бути реалізоване за рахунок застосування стимулюючого підходу до завдання забезпечення дахом, коли уряд замість того, щоб грати роль суб'єкта, який надає житло, ставав суб'єктом, який сприяє зусиллям усіх учасників процесу будівництва та благоустрою житла. Організація Об'єднаних Націй сприяє здійсненню політики, стратегій та програм на основі стимулюючого підходу з 1988 року в рамках Глобальної стратегії у сфері житла до 2000 року.

Разом з тим в якихось конкретних випадках може виникати необхідність у тому, щоб держава надавала допомогу безпосередньо, в тому числі за допомогою надання житла або виплати допомоги на житло, зокрема людям, які постраждали від (стихійного або антропогенного) лиха, і найбільш уразливим членам суспільства. З іншого боку, деякі заходи, необхідні для того, щоб гарантувати право на достатнє житло, вимагають лише того, щоб уряд утримувався від деяких видів практики або дій.

- **Право на достатнє житло НЕ є виключно програмним завданням на довгострокову перспективу.** Іншою помилкою є те, що право на достатнє житло не накладає на держави невідкладних зобов'язань. Насправді, держави зобов'язані вживати всіх можливих зусиль у межах

наявних ресурсів для втілення в життя права на достатнє житло та негайно вживати всіх можливих заходів у цьому напрямку. Незважаючи на наявні обмеження ресурсів, здійснення деяких зобов'язань призводить до негайних результатів: такі зобов'язання пов'язані з гарантією права на достатнє житло в умовах недопущення дискримінації, з розробкою конкретних законодавчих норм і планів дій, із здійсненням зусиль щодо запобігання примусових виселень або із забезпеченням усім певної гарантованості проживання.

- **Право на достатнє житло НЕ забороняє здійснення проектів забудови, в результаті чого може відбуватися переміщення людей.** Іноді можна почути думку про те, що заходи щодо захисту від примусових виселень передбачають заборону на здійснення проектів забудови або модернізації, що тягнуть за собою переміщення людей. Неминуче виникає необхідність здійснення перепланування деяких районів у зростаючих містах і придбання державними установами землі під громадське користування та об'єкти інфраструктури. Право на достатнє житло не перешкоджає здійснення такої забудови, але накладає при цьому певні умови та процедурні обмеження. Важливим є те, яким чином замислюються, розробляються та реалізуються такі проекти. Дуже часто вони здійснюються в кращому разі при мінімальних консультаціях з тими, кого вони стосуються, з обмеженим урахуванням їхніх потреб та без особливого прагнення вийти на такі рішення, які дозволяли б мінімізувати масштаби виселень і виниклої в результаті дезорганізації нормальної діяльності.
- **Право на достатнє житло — це НЕ те ж саме, що право власності.** Іноді можна почути думку про те, що право на достатнє житло рівнозначно праву власності або майнових прав. Деякі також стверджують, що право на достатнє житло ставить під загрозу право власності. Право володіти власністю закріплено в Загальній декларації прав людини та інших договорах з прав людини, таких як Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (стаття 5 d) v)) та Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (стаття 16 h)), хоча в двох пактах воно відсутнє.⁴

Право на достатнє житло ширше, ніж право володіти власністю, оскільки воно охоплює права, не пов'язані з володінням, і покликане забезпечувати, щоб кожен мав безпечне місце для проживання в умовах миру та поваги гідності, включаючи тих, хто не володіє власністю. Гарантованість

---

⁴ Право власності закріплено також в Американській конвенції про права людини (стаття 21), Африканській хартії прав людини та народів (стаття 14) і Хартії основних прав Європейського союзу (стаття 17).

проживання, що є наріжним каменем права на достатнє житло, може забезпечуватися в найрізноманітніших формах, в тому числі й тоді, коли йдеться про орендоване житло, кооперативне житло, наймане житло; житло, придбане у власність, житло, виділене в надзвичайних ситуаціях; житло в неформальних поселеннях. Вона як така не обмежується видачею офіційних правових титулів.⁵ З огляду на те, що право на достатнє житло забезпечує більш широкий захист, упор лише на майнові права може на ділі призводити до порушень права на достатнє житло, наприклад через примусові виселення мешканців халуп, розташованих на приватній власності. З іншого боку, захист права власності може мати принципово важливе значення для забезпечення того, щоб певні групи мали можливість скористатися своїм правом на достатнє житло. Визнання рівних прав подружжя на власність домогосподарства, наприклад, часто є важливим чинником при забезпеченні того, щоб жінки мали рівний та недискримінаційний доступ до достатнього житла.

- **Право на достатнє житло — це НЕ те ж саме, що і право на землю.** Іноді стверджується, що право на достатнє житло рівноцінно праву на землю. Доступ до землі може бути принципово важливим елементом реалізації права на достатнє житло, особливо в сільських районах або стосовно корінних народів. Недостатнє житло або практика примусових виселень може стати причиною позбавлення доступу до землі та ресурсів, що перебувають у спільній власності. Для здійснення права на достатнє житло як такого в певних випадках може знадобитися забезпечення доступу до землі та контролю над нею. Однак у даний час у міжнародному праві прав людини наявність самостійного права на землю не визнається.⁶

Право на достатнє житло включає в себе забезпечення доступу до адекватних послуг. Право на достатнє житло не означає лише те, що сама конструкція будинку має бути адекватною. Має бути так само стійкий і не дискримінаційний доступ до зручностей, які мають принципово важливе значення для здоров'я, безпеки, комфорту та харчування. Наприклад, має

---

⁵ Діяльність Глобальної мережі розробників засобів землеустрою (ГМРЗЗ), сприяння якої виявляється по лінії ООН-Хабітат, орієнтована на застосування більш цілісного підходу до земельних питань шляхом посилення глобальної координації, у тому числі за допомогою розробки цілого комплексу земельних прав, замість приділення уваги лише видачі індивідуальних земельних титулів. Див. www.gftn.net

⁶ Доповідь Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень Мілуна Котарі (А/НСР/4/18, пункти 26 і 31). Спеціальний доповідач визнав і особливо наголосив на важливому значенні землі як «найважливішого елемента» права на достатнє житло і звернувся до Ради з прав людини із закликом забезпечити «визнання права людини на землю в межах міжнародного права прав людини».

бути доступ до безпечної питної води, енергії для приготування їжі, тепла, освітлення, систем санітарії та гігієни, зберігання продуктів харчування, видалення відходів та каналізації, а також до аварійних служб.

С. ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПРАВОМ НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО ТА ІНШИМИ ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

Права людини взаємозалежні, неподільні та взаємопов'язані. Іншими словами, порушення права на достатнє житло може торкнутися здійснення широкого кола інших прав людини й навпаки.

Доступ до достатнього житла може бути попередньою умовою для здійснення кількох прав людини, включаючи право на працю, право на здоров'я, право на соціальне забезпечення, право голосу, право на недоторканність приватного життя або право на освіту. Можливість заробити собі на життя може бути серйозно підірвана, якщо людина була переміщена після примусового переселення в місце, де немає можливості працевлаштування. Без документа, що підтверджує місце проживання, бездомні можуть бути позбавлені можливості голосувати, користуватися соціальними послугами або отримувати медичну допомогу. Школи можуть відмовляти в прийомі дітей з халуп, оскільки їх поселення не мають офіційного статусу. Недостатнє житло може мати наслідки для права на охорону здоров'я; наприклад, якщо в будинках або поселеннях питна вода та засоби санітарії є в обмеженому обсязі або відсутні взагалі, їх жителі можуть захворіти серйозною хворобою.

Примусові виселення можуть мати наслідки для здійснення кількох прав людини, включаючи право на освіту та право на особисту безпеку. Примусове виселення часто призводить до того, що діти змушені перервати або взагалі припинити відвідування шкіл. Психологічна травма, отримана в результаті примусового виселення, може позначатися на здатності дитини відвідувати заняття. У ході примусових виселень люди нерідко піддаються переслідуванням або побиттю й іноді стають жертвами нелюдського поводження або гинуть. Напередодні, під час і після виселення в найбільш уразливому становищі в плані схильності до насильства, включаючи сексуальне насильство, опиняються жінки та дівчатка.

Разом з тим право на достатнє житло може залежати від того, в якій мірі гарантовані інші права людини. Доступ до житла опиняється під найбільшою загрозою у тих, хто позбавлений права на освіту, працю або соціальне забезпечення. Зусилля щодо поліпшення житлових умов та захисту від примусових виселень нерідко залежать від подачі скарг потерпілими. У тих випадках, коли права на свободу вираження поглядів, зібрань або

асоціацій не поважають, різко скорочуються можливості окремих осіб та громад виступати за поліпшення умов життя. Правозахисники, які виступають за захист прав окремих осіб та громад на достатнє житло, піддаються насильству, свавільним арештам і безпідставним та тривалим ув'язненням під вартою.

D. ЯКИМ ЧИНОМ ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ ЗАСТОСОВАНИЙ ДО ПРАВА НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО?

Дискримінація означає будь-яке відокремлення, виняток або обмеження на основі характерних особливостей людини, таких як раса, релігія, вік або стать, що має своїм наслідком або метою утруднення або анулювання визнання, здійснення або застосування прав людини та основних свобод. Вона пов'язана з маргіналізацією певних груп населення і, як правило, корениться в структурному нерівності в суспільстві.

Що стосується житла, то дискримінація може проявлятися в дискримінаційних законах, програмах або заходах; правилах зонування; виробленні політики у вузькому колі; позбавлення житлових пільг; відмову в гарантії проживання; відсутності доступу до кредитів; обмеженої участі в процесі прийняття рішень; або відсутності захисту від дискримінаційної практики, якої дотримуються приватні суб'єкти.

Недискримінація та рівність є основоположними принципами прав людини й критичними важливими складовими права на достатнє житло. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (пункт 2 статті 2) наводиться такий неповний перелік підстав для дискримінації: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження чи інша обставина. Відповідно до думки Комітету з економічних, соціальних та культурних прав у поняття «інша обставина» можуть входити інвалідність, стан здоров'я (наприклад, ВІЛ/СНІД) або сексуальна орієнтація. Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло також особливо відзначав, що дискримінація та сегрегація у житловій сфері можуть впливати з убогості та економічної маргіналізації.

Наслідки дискримінації поглиблюються в тих випадках, коли людина піддається впливу подвійної чи багатократної дискримінації, наприклад дискримінації за ознакою статі та раси, національного походження або інвалідності. Комітет підкреслив важливе значення усунення цього виду дискримінації у своєму Зауваженні загального порядку № 16 (2005) про рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними та культурними правами.

На державах лежить зобов'язання забороняти та викорінювати дискримінацію за будь-якими ознаками та де-юре і де-факто забезпечувати рівність у доступі до достатнього житла й захист від примусового виселення.

Е. ПРАВО НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Право на достатнє житло є правом людини, визнаним у міжнародному праві прав людини як частини права на достатній життєвий рівень. Уперше посилання на нього робиться в пункті 1 статті 25 Загальної декларації прав людини. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, який, згідно з поширеною думкою, є центральним механізмом захисту права на достатнє житло, йдеться про право кожного на достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя (стаття 11).

Як зазначалося вище, Комітет прийняв зауваження загального порядку про право на достатнє житло та щодо пов'язаних із житлом питань, зокрема свої зауваження загального порядку № 4, 7 і 16, у яких дається авторитетне тлумачення положень Пакту.

В інших міжнародних договорах з прав людини право на достатнє житло розглядається дещо по-іншому. Одні є загальнозастосовними, у той час як інші охоплюють права людини конкретних груп, таких як жінки, діти, корінні народи, трудящі-мігранти та члени їхніх сімей або інваліди.

Інші міжнародні договори з прав людини, у яких визнається право на достатнє житло

- Конвенція про статус біженців 1951 року (стаття 21);
- Конвенція Міжнародної організації праці № 117 про основні цілі та норми соціальної політики 1962 року (стаття 5 (2));
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року (стаття 5 е iii));
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (стаття 17);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року (статті 14 (2) і 15 (2));
- Конвенція про права дитини 1989 року (статті 16 (1) і 27 (3));
- Конвенція Міжнародної організації праці № 169 про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, 1989 року (статті 14, 16 і 17);
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 року (стаття 43 (1) d));
- Конвенція про права інвалідів 2006 року (статті 9 і 28).

На регіональному рівні право на достатнє житло визнається в Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів (1977 року), Африканської хартії прав та основ добробуту дитини (1990 року) і переглянутої Європейської соціальної хартії (1996 року). Хоча в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 року), Європейській соціальній хартії 1961 року, Американській конвенції про права людини 1969 року і Африканській хартії прав людини та народів (1981 року) немає прямого посилання на право на достатнє житло, у судовій практиці захист цього права впливає із здійснення інших прав людини, таких як право на недоторканність приватного життя, право власності та на спокійне користування власністю та право на захист сім'ї.

Право на достатнє житло згідно з Африканською хартією прав людини та народів

У рішенні справи Центр дій щодо здійснення соціальних та економічних прав і Центр з економічних та соціальних прав проти Нігерії (повідомлення № 155/96) Африканська комісія з прав людини та народів дійшла висновку про те, що, хоча право на достатнє житло в Хартії прямо не визнається, його можна вивести з інших прав:

Хоча право на житло або дах над головою в Африканській хартії прямо не передбачене, природним наслідком поєднання положень, які передбачають захист права на максимально можливий рівень фізичного та психічного здоров'я, ..., права власності та захист сім'ї, є заборона на свавільне руйнування будинків, оскільки, коли знищується житло, це негативно позначається на власності, здоров'ї та сімейному житті. У зв'язку з цим наголошується, що право на дах над головою або житло впливає з цією Хартією згідно з комбінованим ефектом статей 14, 16 і 18 (1).

Конкретні положення щодо права на достатнє житло викладені також у деяких міжнародних керівних вказівках та принципах. Хоча вони не мають обов'язкової сили, вони служать корисним керівництвом стосовно здійснення права на достатнє житло, особливо щодо конкретних груп, таких як трудящі, біженці та внутрішньо переміщені особи, люди похилого віку й корінні народи.⁷ Особливо актуальними є *Основні принципи і керівні вказівки, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку*, які були розроблені в межах мандата Спеціального доповідача з питання про достатнє житло. У них викладаються зобов'язання держав забезпечу-

---

⁷ Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо осіб похилого віку, принципи з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб, Керівні принципи з питання про переміщення осіб усередині країни; Рекомендація МОП № 115 про житлове будівництво для працівників і Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів.

вати захист проти примусових виселень, а також конкретні зобов'язання до, під час і після виселень з міркувань розвитку.

Основні принципи та керівні вказівки, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку

22. Держави мають вжити законодавчих та політичних заходів, які забороняють виселення, що не узгоджуються з їх міжнародними зобов'язаннями в галузі прав людини...

32. ...Перш ніж приступати до здійснення проектів, які можуть зажадати виселення або переміщення населення з міркувань розвитку, слід провести їх всебічну та комплексну оцінку ... Оцінка наслідків виселень має включати в себе також вивчення альтернатив і стратегій зведення до мінімуму завданої шкоди.

37. У процесах міського та сільського планування й розвитку повинні брати участь всі ті, кого це може стосуватися, як...

38. Держави мають вивчати всі можливі альтернативи виселенню...

52. ...компетентні органи мають як мінімум забезпечити, щоб виселювані особи або групи осіб ... мали постійний гарантований доступ до:

- a) найважливіших продуктів харчування, питної води та засобів санітарії;
- b) мінімально необхідного даху над головою та житла;
- c) відповідного одягу;
- d) медичних послуг першої необхідності;
- e) джерел коштів для існування;
- f) корму для худоби, що є суспільною власністю ресурсів, від яких вони залежали за старих часів; і
- g) послуг у галузі освіти для дітей та установ догляду за ними...

55. Вибрані місця для переселення мають відповідати вимогам достатнього житла з точки зору міжнародного права прав людини...

Численні конференції, декларації та плани дій, такі як Ванкувера декларація про населені пункти (1976 року), Порядок денний на XXI століття (1992 року), Стамбульська декларація з населених пунктів (1996 року), Порядок денний Хабітат (1996 року) і Декларація тисячоліття та цілі в галузі розвитку, сформульовані в Декларації тисячоліття (2000 року), сприяли уточненню різних аспектів права на достатнє житло та підтвердили відданість держав справі його реалізації.

Порядок денний Хабітат

Підсумкові документи Конференції Хабітат II — Стамбульська декларація та Порядок денний Хабітат являють собою основу, що дозволяє пов'язувати розвиток населених пунктів із здійсненням прав людини в цілому та житлових прав зокрема. На порядку денному Хабітат ідеться,

що в межах загального контексту стимулюючих підходів уряду мають здійснювати відповідні дії для того, щоб заохочувати, захищати та забезпечувати повну й послідовну реалізацію права на належне житло (пункт 61).

У міжнародному гуманітарному праві також передбачений особливий захист права на достатнє житло в ході міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів.⁸ У Римському статуті Міжнародного кримінального суду в якості військового злочину визнається незаконне, безглузде і великомасштабне знищення та привласнення майна, яке не викликано військовою необхідністю (стаття 8).

Нарешті, про право на достатнє житло прямо говориться в конституціях деяких країн, включаючи Бельгію, Сейшельські Острови, Уругвай і Південну Африку.⁹ У конституціях інших країн ідеться про спільну відповідальність держави щодо забезпечення достатнього житла та умов життя для всіх.¹⁰

Право на достатнє житло в конституціях ряду країн

Конституція Мексики 1917 (з поправками, внесеними в 1983 році)

Стаття 4

[...] Кожна сім'я має право на гідне та належне житло. Законом встановлюються засоби і заходи, необхідні для досягнення цієї мети. [...]

Конституція Португалії 1976 року

(четверта редакція на основі Конституційного закону № 1/97 від 20 вересня 1997 року)

Стаття 65. Житло та урбанізація

1) Усі мають право на житло відповідної площі для себе та своєї сім'ї, упорядковане і яке відповідає санітарним вимогам, яке охороняє приватний характер особистого та сімейного життя.

Конституція Російської Федерації 1993 року

Стаття 40

1) Кожен має право на житло. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений житла.

---

⁸ Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (стаття 53); Протокол I (стаття 69); і Протокол II (стаття 17).

⁹ Див. також конституції Гаїті, Гайани, Гондурасу, Ірану (Ісламської Республіки), Іспанії, Малі, Мальдівських островів, Мексики, Нікарагуа, Панами, Парагваю, Перу, Португалії, Російської Федерації, Сан-Томе та Принсіпі і Еквадору.

¹⁰ Див. конституції Аргентини, Бангладеш, Бразилії, Буркіна-Фасо, Венесуели (Боліваріанської Республіки), В'єтнаму, Гватемали, Домініканської Республіки, Колумбії, Коста-Ріки, Непалу, Нігерії, Нідерландів, Пакистану, Польщі, Республіки Корея, Сальвадору, Туреччини, Філіппін, Фінляндії, Швейцарії, Швеції та Шрі-Ланки.

Конституція Південної Африки 1996 року

Стаття 26. Житло

- 1) Кожний має право на доступ до достатнього житла.
- 2) Держава має вживати розумних законодавчих та інших заходів, у межах наявних у її розпорядженні ресурсів, з метою забезпечення поступової реалізації цього права.
- 3) Ніхто не може бути виселений із свого будинку й ніякий будинок не може бути зруйнований без постанови суду, винесеного з урахуванням усіх відповідних обставин. Свавільні виселення законодавством не допускаються.

Стаття 28. Діти

- 1) Кожна дитина має право на ... дах над головою ...

Див. United Nations Housing Rights Programme, «Report No. 1: Human rights legislation: Review of international and national legal instruments» (2002).

II. ЯКИМ ЧИНОМ ПРАВО НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО МОЖНА ЗАСТОСУВАТИ ДО КОНКРЕТНИХ ГРУП?

Деякі групи або особи стикаються з особливими труднощами при здійсненні свого права на достатнє житло через те, ким вони є, а також у силу дискримінації або стигматизації, чи в силу поєднання цих чинників. Для того щоб дієвим чином захищати право на житло, необхідно приділяти увагу окремому становищу осіб та груп, зокрема тих, хто знаходиться в уразливому становищі. Держави мають ініціювати позитивні заходи з метою недопущення їх навмисної або фактичної дискримінації. Наприклад, їм слід підлаштовувати свої закони та політику під інтереси найбільш нужденних, а не просто орієнтувати їх на групи більшості.

Наведена нижче інформація по конкретних групах покликана допомогти проілюструвати те, що означають на практиці стандарти, що стосуються права на достатнє житло.

А. ЖІНКИ

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

Стаття 14 (2)

Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації стосовно жінок у сільських районах, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок їх участь у розвитку сільських районів та в одержанні переваг від такого розвитку, і зокрема забезпечують таким жінкам право:

[...]

h) користуватися належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- та водопостачанням, а також транспортом та засобами зв'язку.

Стаття 15 (2)

Держави-учасниці надають жінкам однакову з чоловіками громадянську правоздатність та однакові можливості її реалізації. Вони, зокрема, забезпечують їм рівні права при укладанні договорів і управлінні майном, а також рівне ставлення до них на всіх етапах розгляду в судах або трибуналах.

Хоча дані відсутні, а цифри вивести непросто, існує значно поширена думка про те, що жінки становлять значну частку тих, хто позбавлений до-

статнього житла. Жінки стикаються з дискримінацією в багатьох аспектах житла в силу того, що вони є жінками або в силу інших чинників, таких як злидні, вік, класове походження, сексуальна орієнтація або етнічне походження. У багатьох частинах світу, особливо в сільських районах, здійснення жінками права на достатнє житло нерідко залежить від наявності в них доступу до землі та власності й контролю над ними.

Дискримінація стосовно жінок в секторі житла може бути результатом, наприклад: дискримінаційних законів; нейтральних у гендерному плані законів та політики, у яких не враховуються особливі обставини жінок (такі, як їх уразливість у плані сексуального та гендерного насильства); переважання законів та практики на основі звичаєвого права, які дискримінують жінок; упередженого ставлення в судах та органах державного управління; відсутність доступу до засобів правового захисту, інформації або процесів прийняття рішень; і незнання своїх прав. В основі цієї дискримінації лежать структурні та історичні чинники.

Жінки стикаються з серйозною дискримінацією в питанні гарантованості права на проживання. Незалежно від форми гарантій право на проживання нерідко тлумачиться, фіксується або реєструється на прізвище чоловіка, через що жінки залежать у плані гарантованості проживання від своїх родичів чоловічої статі. Крім того, хоча колективні форми гарантування права на проживання можуть охоплювати й жінок, у процесах прийняття рішень часто домінують чоловіки.

Без контролю над житлом, землею або власністю ступінь особистої або економічної автономії жінок є незначною, і вони більш уразливі в плані поганого поводження в родині, громаді та суспільстві в цілому. Коли доступ жінок до житла, землі або власності залежить від третьої особи, їх подружжя, братів, батьків або родичів-чоловіків, вони стають уразливі в плані бездомності, бідності та нужденності, якщо відносини з ними припиняються.

Жінки та спадок

У багатьох районах світу жінки та дівчата стикаються з укоріненою дискримінацією в питаннях спадщини, що може серйозним чином позначатися на здійсненні ними права на достатнє житло. Така дискримінація може бути закріплена в статутному або звичайному праві на практиці, коли за жінками не визнаються рівні з чоловіками права в питаннях спадщини. В результаті жінки або отримують меншу в порівнянні з родичами-чоловіками частку, або просто позбавляються спадщини, залишеного померлим подружжям чи батьками.

У контексті спадщини значно поширеним явищем стає насильство, оскільки власність жінки може бути насильно відібрана родичами, що часто супроводжується фізичним та психологічним насильством і надовго завдає

душевної травми. Родичі часто безкарно жорстоко поводяться зі вдовами, оскільки ці питання вважаються особистою внутрішньорідинною справою.

Якщо жінка вирішує боротися за свою спадщину, то їй може загрозувати насильство з боку родичів чоловіка або навіть з боку всієї громади. В цілому жінці, яка претендує на спадщину, може загрозувати соціальна ізоляція не тільки з боку сім'ї, але й з боку громади.

Див. «Жінки та достатнє житло: Дослідження Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень, Мілун Котарі» (E/CN.4/2005/43, пункти 59-61).

Хоча примусові виселення стосуються як чоловіків, так і жінок, жінок це, як правило, стосується в непропорційно значній мірі. Жінки часто піддаються насильству та сильному емоційного стресу до, під час і після виселення в силу їхньої тісної прив'язаності до дому і їх ролі в якості осіб, які забезпечують догляд за всією сім'єю.¹¹ Виселення може супроводжуватися словесною лайкою, побиттям та зґвалтуванням. Після виселення жінки нерідко стають уразливими в плані поганого поводження, особливо якщо вони змушені переселятися в неадекватне житло, нерідко в неформальних поселеннях. Відсутність даху над головою та можливості усамітнитися в таких поселеннях може призводити до більшого нехтування, сексуального й іншого насильства. Коли житлові умови є неадекватними, жінок таке порушення стосується в непропорційно значній мірі. Наприклад, якщо водопостачання та санітарні послуги є неадекватними, жінки зазвичай відповідають за збір води, і нерідко у них йде до чотирьох годин на день на ходьбу, стояння в черзі та перенесення води.

Установлено, що побутове насильство є однією з головних причин, через яку жінки та діти стають бездомними, особливо якщо співробітники правоохоронних органів або сама правова система не забезпечують достатній рівень захисту. І навпаки, боязнь стати бездомними може змушувати жінок продовжувати зберігати відносини з тими, хто жорстоко з ними поводиться.

В. ДІТИ

Здоров'я, успіхи в навчанні та загальний добробут дітей значною мірою залежать від якості житла, в якому вони живуть. Відсутність достатнього житла, примусові виселення або бездомність, як правило, серйозно впливають на дітей у силу наявності в них особливих потреб, позначаючись на їх зростанні та розвитку й на здійсненні ними всього спектра прав людини, включаючи право на освіту, здоров'я та особисту безпеку.

---

¹¹ «Економічна і соціальна політика та її вплив на насильство стосовно жінок» (E/CN.4/2000/68/Add.5).

У своїй доповіді «Становище дітей у світі, 2005 рік» Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) повідомив, що більше одного з кожних трьох дітей у світі, який розвивається, — а це понад 640 млн. дітей — живуть у житлі, яке не є достатнім. З огляду на поширеність і вплив явища бездомності та недостатнього житла на дітей Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав дитини особливо відзначив універсальний характер права на достатнє житло, підкресливши, що воно може бути застосовано до кожної дитини без будь-яких відмінностей та обмежень.

Конвенція про права дитини Стаття 16 (1)

Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте життя, сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь та гідність.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку дитини.
2. Батько (і) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.
3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і, в разі необхідності, надають матеріальну допомогу й підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом та житлом.
4. [...]

Найбільш помітною ознакою відсутності в дітей притулку часто є наявність мільйонів безпритульних дітей, на здійснення ними права на достатнє житло особливо впливають і інші ситуації. Скупченість, скрутність, шум або ветхість житла серйозно підривають розвиток та здоров'я дітей, а також їх можливість вчитися або гратися. Результати проведених досліджень свідчать про те, що відсутність достатнього житла призводить до підвищення рівня смертності дітей у віці до п'яти років, у той час як найбільш серйозною формою хімічного забруднення, що зачіпає здоров'я дітей у країнах з низьким та середнім рівнем доходів, є забрудненість повітря всередині приміщень, зокрема через плити поганої якості й погану вентиляцію.¹²

---

¹² UNICEF, *Poverty and exclusion among urban children*, Innocenti Digest No. 10 (Florence, 2002), p. 10.

Найважливіше значення для охорони здоров'я дітей є наявність у домі доступу до основних послуг, таких як безпечна питна вода та адекватні санітарні послуги. Шлунково-кишкові захворювання щорічно забирають життя приблизно 2 млн. дітей; 80–90% цих випадків пояснюються забрудненням води та неадекватними санітарними умовами. Відсутність безпечної питної води в домі або поряд з будинком може означати, особливо для дівчаток, довгу дорогу до віддалених джерел води для її збору, нерідко на шкоду їхній освіті і з ризиком зазнати домагання й інші небезпеки.

Найважливіше значення для забезпечення доступу дітей до дошкільних закладів, шкіл, медичних центрів та інших послуг залежить і від того, де знаходиться житло. Якщо поселення розташовані далеко від шкіл і якщо транспорт або відсутній, або дуже дорогий, дітям важко здобути освіту чи отримати медичну допомогу.

Особливо впливає на дітей бездомність, яка підриває їх зростання, розвиток та безпеку. Бездомні діти можуть бути схильні до цілої низки проблем емоційного характеру, включаючи почуття тривоги, безсоння, агресію та замкнутість. Якщо в них немає постійної адреси, то це може серйозно позначитися й на їхньому доступі до основних послуг, таких як медична допомога та освіта. Діти, які живуть і працюють на вулиці, особливо схильні до загроз, домагань та насильства з боку приватних осіб і поліції.

Примусові виселення, як правило, зачіпають усю сім'ю, але особливо сильно позначаються на дітях. Після примусових виселень сімейна стабільність часто опиняється під загрозою і з'являється ризик втрати засобів до існування. Вважається, що примусові виселення чинять на розвиток дітей вплив, схожий із впливом збройних конфліктів.¹³

С. МЕШКАНЦІ ХАЛУП

За існуючими оцінками, на кінець 2008 року в містах проживала половина жителів нашої планети, багато з яких без доступу до адекватної інфраструктури та послуг. ООН-Хабітат зазначає, що до числа найбільш уразливих жителів міст світу відносяться 1 млрд. бідняків, які живуть у халупах. Більше 930 млн. мешканців халуп живуть в країнах, що розвиваються, де на їх частку припадає 42% міського населення. Ця частка особливо висока в районах Африки на південь від Сахари, де мешканці халуп складають 72% населення, і в Південно-Східній Азії, де їх частка становить 59%.

Халупи страждають від відсутності довговічного житла, брак житлової площі, відсутність чистої води, відсутність доступу до адекватних санітарних

---

¹³ T. Rahmatullah, *The Impact of Evictions on Children: Case Studies from Phnom Penh, Manila and Mumbai* (New York, United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific and The Asian Coalition for Housing Rights, 1997).

послуг і т. п. В силу неформального характеру їх поселень мешканці халуп часто позбавлені гарантованості проживання, у зв'язку з чим вони знаходяться в уразливому становищі з точки зору примусових виселень, погроз та інших форм переслідування. ООН-Хабітат повідомляє, що щорічно примусовим виселенням піддаються близько 2 млн. людей, більшість із яких є мешканцями халуп. Примусові виселення часто мають для мешканців халуп катастрофічні наслідки, коли вони виявляються безпритульними або піддаються ще більшому зубожінню.

Влада — як на національному, так і на місцевому рівнях нерідко неохоче поширює основні послуги на халупи саме через те, що ті є неформальними поселеннями. В результаті мешканці халуп рідко мають доступ до безпечної питної води, адекватних санітарних послуг або електропостачання, а прибирання сміття або має обмежений характер, або взагалі не проводиться. Оскільки халупи не під'єднані до водопровідних систем, мешканці халуп нерідко платять за воду в п'ять-десять разів більше, ніж міські жителі з більш високим рівнем доходів.¹⁴

Благоустрій халуп визнано як ефективний засіб поліпшення житлових умов їх мешканців. Згідно з визначенням, виробленому «Союзом міст», міжнародним об'єднанням міст, створеним з ініціативи Світового банку та ООН-Хабітат у 1999 році, йдеться про «фізичний, соціальний, економічний, організаційний та екологічний благоустрій, здійснюваний спільними зусиллями на місцевому рівні міщанами, громадськими групами, діловими колами та місцевими органами влади».¹⁵ Програми благоустрою халуп можуть сприяти реалізації права мешканців халуп на достатнє житло, якщо вони забезпечують гарантованість проживання всім, включаючи квартиронаймачів; враховують права жінок та забезпечують недискримінацію в системах таких гарантій; і забезпечують повну й конструктивну участь громад, яких це стосується.

D. БЕЗДОМНІ

На думку Спеціального доповідача з питання про право на достатнє житло, бездомність, «ймовірно, служить найбільш наочною та найвірнішою ознакою відсутності поваги права на достатнє житло».

Якось узгодженого на міжнародному рівні визначення бездомності не існує. Визначення даються найрізноманітніші: починаючи з вузького ви-

---

¹⁴ UNDP, *Human Development Report 2006, Beyond scarcity: Power, Poverty and the Global Water Crisis* (New York, 2006), pp. 52–53.

¹⁵ World Bank and UNCHS (Habitat), *Cities Alliance for Cities Without Slums: Action Plan for Moving Slum Upgrading to Scale, Special Summary Edition* (1999), p. 2 (available at: www.citiesalliance.org).

значення, згідно з яким бездомність прирівнюється до «відсутності даху над головою», і закінчуючи широким визначенням, в основі якого лежать достатнє житло, ризик стати бездомним, період часу, проведений у бездомному стані, і обов'язки щодо вжиття заходів з метою полегшення становища. Чисто зі статистичною метою Організація Об'єднаних Націй визначає бездомне господарство як «господарство, яке не має даху над головою, що підпадає під категорію житлових приміщень. Члени цих господарств носять свої пожитки з собою, сплять, де доведеться — на вулиці, в під'їздах або на доках, або в будь-якому іншому випадковому місці».¹⁶ Спеціальний доповідач з питання про право на достатнє житло зазначив, що вузькі визначення є неадекватними і що в країнах, що розвиваються, найбільш широко використовуються визначення бездомності, у рамках яких одним з ознак, що характеризує участь бездомних, вважається їх соціальне відчуження. У зв'язку з цим ООН-Хабітат підкреслює, що бездомність означає не просто те, що людині ніде спати, а відсутність у неї будь-якого притулку. Зважаючи на відсутність узгодженого на міжнародному рівні визначення бездомності дані про масштаби цього явища є досить обмеженими, що у свою чергу перешкоджає виробленню послідовних стратегій та програм щодо його запобігання та усунення.

Спеціальний доповідач з питання про право на достатнє житло особливо відзначив, що злидні є спільною складовою долі бездомних. Іншими причинами або чинниками, в силу яких люди стають більш уразливими в плані бездомності, є: безробіття, відсутність систем соціального забезпечення, відсутність доступного житла, примусові виселення, відсутність соціального житла, конфлікти та стихійні лиха, а також ігнорування потреб найбільш уразливих груп населення.

Процес «деінституціоналізації» систем охорони психічного здоров'я, розпочатий у багатьох країнах в 60-ті й 70-ті роки минулого століття, призвів до того, що ряди бездомних у великій кількості поповнили люди з психічними розладами, якщо тільки цей процес не супроводжувався паралельним зростанням обсягу допомоги з боку громади або з інших джерел.

На додаток до порушення їхніх права на достатнє житло бездомні можуть бути позбавлені цілого ряду інших прав людини. Прямий вплив на їх фізичну та психічну недоторканність мають закони, що криміналізують бездомність, бродяжництво або ночівлі під відкритим небом, а також операції з очищення вулиць, покликані прибрати бездомних із вулиць. Тільки в силу того, що в них немає безпечного місця для життя або хоч якоїсь можливості

---

¹⁶ *Принципи й рекомендації щодо перепису населення та житлового фонду* (видання Організації Об'єднаних Націй, у продажу під № R.07.XVII.8 P), пункт 1.328.

усамітнитися, бездомні набагато більш схильні до насильства, погроз та переслідування.

Зобов'язання, що лежать на державах стосовно повної реалізації права на достатнє житло, передбачають вжиття заходів щодо попередження бездомності.

Серед тих кроків, які мають бути зроблені невідкладно, в Зауваженні загального порядку № 4 (пункти 10–13) згадуються заходи щодо визначення масштабів бездомності, а також прийняття національної стратегії в галузі житла, яка була б відображенням широких і справжніх консультацій з бездомними. У Зауваженні загального порядку № 7 (пункт 16) також підкреслюється, що примусові виселення не мають призводити до появи бездомних осіб.

Е. ІНВАЛІДИ

У даний час у світі налічується більше 650 млн. інвалідів, з яких приблизно 80% живуть у країнах, що розвиваються. На шляху до здійснення свого права на достатнє житло вони, як правило, стикаються з кількома бар'єрами, включаючи фізичну недоступність; зберігається дискримінація та стигматизація; бар'єри інституційного характеру; відсутність доступу до ринку праці; низький рівень доходів; і відсутність соціального житла або підтримки з боку громади.

Одним з ключових питань залишається фізична доступність. Житло, об'єкти житлового сектора та мікрорайони, як правило, проектуються людьми, які не мають інвалідності. Та обставина, що інваліди часто піддаються ізоляції та маргіналізації, означає, що з ними рідко радяться, коли проектується нові житлові об'єкти чи мікрорайони або коли впорядковуються халупи. Вони також уразливі в плані пов'язаних з цим порушень їхніх прав. Наприклад, для них може створювати величезну проблему та обставина, що в неформальних поселеннях немає адекватних санітарних умов.

Іншою проблемою для інвалідів, особливо для осіб з розумовими або психосоціальними відхиленнями, є проблема гарантованості проживання. Той факт, що їх правоздатність часто не визнається, в поєднанні з вимогою про те, щоб заяви подавались особисто тією особою, яка звертається з клопотанням, означає, що в інвалідів рідко буває можливість укласти будь-який офіційний контракт на житло (оренду, придбання у власність і т. п.), а тому їм доводиться покладатися на менш офіційні шляхи для отримання житлових гарантій. А такого роду домовленості у свою чергу роблять їх більш уразливими з точки зору примусових виселень.

Якщо говорити в цілому, то в тому разі, коли проблема стигматизації залишається невирішеною, а соціальні або громадські послуги, включаючи

соціальне житло, відсутні, інваліди продовжують стикатися з дискримінацією в питаннях житла або з більш загальними проблемами при отриманні ресурсів, необхідних для придбання достатнього житла. Такі проблеми неминуче роблять їх більш уразливими в плані примусових виселень, бездомності та неадекватних житлових умов.

У Конвенції про права інвалідів містяться вимоги до держав, які полягають у заохоченні, захисті та гарантуванні повного й рівного здійснення інвалідами всіх прав людини та основних свобод, включаючи право на достатнє житло.

У статті 1 міститься вимога про те, щоб держави заохочували повагу властивої їм гідності.

У статті 9 далі міститься вимога про те, щоб держави вживали заходів щодо виявлення й усунення перешкод та бар'єрів, що заважають доступності, особливо в тому, що стосується житла.

У статті 12 визнається, що інваліди мають правоздатність нарівні з іншими, та міститься вимога про те, щоб держави вживали належних заходів, з тим щоб дозволити інвалідам реалізувати свою правоздатність.

У статті 28 визнається право інвалідів на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє житло, і міститься вимога про те, щоб держави вживали належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права без дискримінації за ознакою інвалідності, наприклад, щодо забезпечення інвалідам доступу до програм державного житла.

У Зауваженні загального порядку № 4 говориться, що інвалідам має бути забезпечений повний та стійкий доступ до адекватних житлових ресурсів і що закони та політика у сфері житла мають враховувати їхні особливі потреби. У своєму Зауваженні загального порядку № 5 (1994 року) Комітет з економічних, соціальних та культурних прав знову підтвердив, що право на достатнє житло включає в себе забезпечення доступності для інвалідів. Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло також підкреслив, що інваліди повинні не тільки мати доступ до житла з фізичної та економічної точок зору, але і в повній мірі брати участь у житті своєї громади.

Ф. ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ТА МІГРАНТИ

Люди, які знялися зі своїх місць, чи то біженці, чи то шукачі притулку, чи то внутрішньо переміщені особи (ВПО) або мігранти, особливо уразливі для цілого ряду порушень прав людини, в тому числі для порушень права на достатнє житло. Переміщені особи також знаходяться в особливо вразливому становищі з погляду дискримінації, расизму та ксенофобії, що може ще більше обмежувати їхні можливості забезпечувати стійкі й достатні

умови життя. Люди, які зазнали насильницького переміщення, часто будуть страждати в процесі своєї втечі від психологічної травми і можуть втрачати набуті навички виживання та бути позбавлені механізмів підтримки.

Розташовані по всьому світу табори для біженців та внутрішньо переміщених осіб, особливо в ситуаціях, коли процес переміщення затягується, часто знаходяться в жалюгідному стані й бувають переповненими, через що житлові умови та послуги бувають неадекватними. Часом мешканці цих таборів взагалі не мають доступу до елементарних послуг. Живучи в таборах, жінки та дівчатка з числа переміщених осіб можуть зазнати сексуального та гендерного насильства, наприклад, через те, що при плануванні й розгортанні табору їх особливим потребам не було приділено достатньої уваги.

Не в кращому становищі перебувають і міські біженці, шукачі притулку та ВПО в міських районах. Багато з них змушені жити в скупчених і небезпечних умовах через те, що на практиці або в силу свого правового статусу вони не мають можливості орендувати адекватне житло. У поганих та небезпечних житлових умовах у містах та міських районах опиняються й мігранти. Роботодавці можуть змушувати прислугу або фабричних робітників з числа мігрантів жити на місці роботи. У підсумку багато з них опиняються в переповнених гуртожитках, сплять по черзі й не мають доступу до адекватних санітарних послуг. Ті, хто працюють хатньою робітницею, можуть бути змушені спати в погано провітрюваних кімнатах, коморах або загальних житлових приміщеннях без жодного врахування принципів поваги гідності, недоторканності приватного життя або особистої безпеки.

В особливо важкому становищі з погляду порушень прав людини, включаючи порушення права на достатнє житло, знаходяться мігранти, які не мають постійного статусу або документів, у тому числі прохачі притулку, клопотання яких були відхилені. Мігранти, які не мають постійного статусу, часто виявляються безпритульними, оскільки нездатність внести орендну плату нерідко стає причиною негайного виселення. Відсутність у них правового статусу та криміналізація цієї категорії мігрантів у багатьох країнах означає, що більшість із них не зможе або не захоче оскаржити практику в питаннях оренди житла, яка є дискримінаційною або в іншому зловмисною, і використовувати засоби правового захисту. Національні стратегії в галузі житла рідко охоплюють мігрантів та практично ніколи не охоплюють мігрантів без постійного статусу.

Відповідно до **Конвенції про статус біженців** у питаннях житла держави-учасниці зобов'язані надавати біженцям найсприятливіше правове становище і в усякому разі не менш сприятливе, ніж те, яким зазвичай користуються іноземці (стаття 21).

Стаття 43 **Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей** гарантує рівний режим у питаннях забезпечення

житлом, у тому числі житлом, наданим за програмами соціального забезпечення, і захист від експлуатації через орендну плату за житло стосовно мігрантів, які мають постійний статус, та членам їх сімей.

У **Конвенції № 97 МОП про працівників-мігрантів (переглянутої)** (1949 року) розглядаються питання житла трудящих-мігрантів.

У **Керівних принципах із питання про переміщення осіб всередині країни**, підготовлених Представником Генерального секретаря з питання про внутрішньо переміщених осіб, нагадується, що всь ВПО мають право на адекватний рівень життя і що незалежно від обставин та без якої б то не було дискримінації компетентні органи влади надають та забезпечують внутрішньо переміщеним особам як мінімум безпечний доступ до елементарного даху над головою та житла (принцип 18).

У **Загальній рекомендації № 30** (2004 року) Комітету з ліквідації расової дискримінації міститься заклик державам-учасницям «гарантувати рівне здійснення права на достатнє житло громадянам і негромадянам, особливо шляхом уникнення сегрегації в питаннях житла та забезпечення того, щоб житлові установи утримувалися від дискримінаційної практики».

У контексті пошуку довготривалих рішень складається в даний час норма, яка полягає в реституції житла та майна, гарантує права біженцям і внутрішньо переміщеним особам, які вирішили добровільно повернутися додому. Поняття добровільної репатріації/повернення за останні роки розширилося і стало означати не просто повернення біженців у свою країну або ВПО у своє місто чи район, а й повернення додому, до землі або власності й відновлення контролю над ними. Біженці та ВПО, які вирішили додому не повертатися, мають бути захищені від насильницького повернення за будь-яких обставин, і їм слід надавати можливість переселитися в умовах, при яких забезпечувалася б повага, серед іншого, їх права на достатнє житло.

Ця зміна все частіше знаходить відображення в міжнародних, регіональних та національних нормах і інших документах, в яких реституція житла та майна прямо визнається як право людини. У серпні 2005 року Підкомісія щодо заохочення та захисту прав людини затвердила Принципи з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб, які стали відомі як «Принципи Піньейру». Ці принципи є конкретними директивами, покликаними забезпечити право на житло та реституцію майна на практиці й здійснення законів, програм та стратегій щодо реституції на основі існуючого міжнародного права прав людини, гуманітарного права й біженського права, а також на основі національних стандартів.¹⁷

---

¹⁷ «Реституція житла і майна в контексті повернення біженців та внутрішніх переміщених осіб: остаточна доповідь Спеціального доповідача Паулу Сержіу Піньейру» (E/CN.4/

«Принципи Пінґейру»

Принцип 2: Право на реституцію житла та майна

2.1. Усі біженці та переміщені особи мають право на повернення їм будь-якого житла, землі та/або майна, якого вони були свавільно або незаконно позбавлені [...]

Принцип 12: Національні процедури, інституційні структури та механізми

12.1. Держави створюють та підтримують справедливі, своєчасні, незалежні, прозорі й недискримінаційні процедури, інституційні структури та механізми для розгляду й задоволення претензій, пов'язаних з реституцією житла, землі та майна [...]

Принцип 13: Доступність процедур подання та розгляду претензій у зв'язку з реституцією

13.1. Кожній людині, яка була свавільно або незаконно позбавлена житла, землі та/або майна, забезпечується можливість для звернення з претензією про реституцію та/або компенсацію в незалежний і неупереджений орган [...]

Принцип 18: Законодавчі заходи

18.1. Держави забезпечують, щоб право біженців та переміщених осіб на реституцію житла, землі та майна визнавалося як суттєво важливий елемент принципу верховенства права. Держави забезпечують право на реституцію житла, землі та майна з використанням усіх необхідних законодавчих засобів, включаючи прийняття, зміну, реформування або скасування відповідних законів, правил та/або практик. Держави розробляють основні правові положення для захисту права на реституцію житла, землі та майна, що є чіткими, злагодженими і, в разі потреби, об'єднаними в єдиному законі.

Г. КОРИННІ НАРОДИ

У порівнянні з іншими групами в представників корінних народів найбільше ймовірність того, що їх житлові умови будуть неадекватними, а самі вони часто будуть піддаватися на ринку житла систематичній дискримінації.¹⁸ Особливу занепокоєність викликає та обставина, що в цілому їх житлова ситуація є несприятливою (особливо в порівнянні з більшістю населен-

---

Sub.2/2005/17). Див. Також Food and Agriculture Organization of the United Nations and others, *Handbook on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons: Implementing the "Pinheiro Principles"* (2007).

¹⁸ United Nations Housing Rights Programme, "Report No. 7: Indigenous peoples' right to adequate housing. A global overview" (2005).

ня), включаючи неадекватні елементарні послуги, їх вразливість як груп, які страждають від переміщення, нерідко відсутність у них гарантій проживання на їх традиційних землях і неадекватні з культурної точки зору альтернативні варіанти вирішення житлової проблеми, які часто пропонуються владою. Корінні народи страждають від дискримінації практично в усіх аспектах житла; наприклад, закони та політика є для них дискримінаційними і через те, що в них не враховуються їх особливі обставини; існує дискримінація при розподілі ресурсів на житло, включаючи кредити та позики; приватні домовласники піддають їх дискримінації на ринку оренди житла.

У той час як більшість корінних народів по всьому світу продовжує проживати в сільській місцевості, постійне збільшення кількості, чи по своїй волі або всупереч їй, мігрує в міські райони, залишаючи за собою свої традиційні землі, території та ресурси, і часто стикаючись з більшою бідністю. У результаті житлові умови багатьох корінних народів та вихідців з корінних народів у міських районах є неадекватними. Основний тягар поганих житлових умов часто лягає на жінок з числа представників корінних народів. Беручи до уваги ту обставину, що в деяких країнах більше половини корінного населення проживає зараз у містах, їх право на достатнє житло створює нову проблему для уряду.¹⁹

У статті 11 (1) **Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права** йдеться, що право на достатнє житло поширюється на кожного. Крім того, у статті 2 (2) передбачається, що всі права, закріплені в Пакті, мають здійснюватися без будь-якої дискримінації. Це означає, що корінні народи мають право на здійснення права на достатнє житло без дискримінації на такій же основі, що й більшість населення.

У **Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів** (2007 року) закріплені мінімальні міжнародні стандарти захисту та заохочення прав корінних народів, необхідних для забезпечення їх виживання, добробуту та гідності. До числа перерахованих у цій Декларації прав, що мають особливе значення для права на достатнє житло, відноситься право на самовизначення, права, що стосуються землі, ресурсів та території, соціальні та економічні права й права, що стосуються недискримінації. Порушення прав корінних народів на самовизначення та прав, що стосуються земель, ресурсів та територій, нерідко призводять до порушень їх прав на достатнє житло. У статті 21 (1) визнається право, серед іншого, на поліпшення житлових умов. Крім того, у Декларації далі особливо наголошується важливе значення права корінних народів на те, щоб самим визначати свої інститути, програми та політику в галузі житла.

---

¹⁹ UN-Habitat, *Housing Indigenous Peoples in Cities: Policy Guide to Housing for Indigenous Peoples in Cities, Urban Policy Guides for Indigenous Peoples* (Nairobi, 2009).

У своїй Загальній рекомендації XXIII (1997 роки) **Комітет з ліквідації расової дискримінації** прямо зачіпає питання про дискримінацію корінних народів і закликає держави-учасниці визнавати та захищати їх права на те, щоб «володіти, облаштовувати, контролювати та використовувати свої землі, території й ресурси, а там, де їхні землі та території, якими вони традиційно володіли або на яких вони іншим чином проживали, відібрані або використовуються без їх добровільної й усвідомленої згоди, вжити заходів для повернення таких земель та територій».

У **Конвенції № 169 МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах** (1989 року), міститься заклик до урядів забезпечувати, щоб працівники, що належать до корінних народів, не піддавалися дискримінації в питаннях житла (стаття 20 (2) (з)).

III. У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ІНШИХ СТОСОВНО ПРАВА НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО?

Головну відповідальність за захист та заохочення прав людини несуть держави. Зобов'язання в галузі прав людини визначаються й гарантуються міжнародним звичаєвим правом (проявом загальної практики держав, яка сприймається як право і якої дотримуються в силу переконаності в тому, що вона є юридично обов'язковою) та міжнародними договорами в галузі прав людини, що створюють зобов'язання, які мають обов'язкову силу для держав, які ратифікували їх для того, щоб надати чинності цим правам.

A. ЗАГАЛЬНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Ратифікація договорів у галузі прав людини зобов'язує держави надавати чинності цим правам у межах сфери дії їх юрисдикції. Деякі зобов'язання підлягають негайному виконанню, включаючи основне зобов'язання гарантувати, щоб право на достатнє житло здійснювалося на основі принципу *недискримінації*.

Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права держави зобов'язані вжити заходів до того, щоб забезпечити поступово повне здійснення права на достатнє житло. Іншими словами, у Пакті визнається, що держави стикаються з нестачею ресурсів та що на забезпечення права на достатнє житло кожному може знадобитися час. У зв'язку з цим вважається, що деякі компоненти права на достатнє житло *будуть реалізовуватися поступово*. Однак положення про поступове здійснення не поширюється на такі зобов'язання, як недискримінація.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (стаття 2 (1))

Кожен, хто бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній та технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.

Не всі аспекти права на достатнє житло можуть бути здійснені негайно, але, як мінімум, держави мають продемонструвати, що вони докладають усіх можливих зусиль, з урахуванням наявних ресурсів, для поліпшення захисту та заохочення цього права. Під наявними ресурсами розуміються ресурси, які доступні державі в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, як зазначено в статтях 2 (1), 11 і 23 Пакту.

**Міжнародний пакт
про економічні, соціальні та культурні права
(стаття 2 (2))**

Ті, хто беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без якої б то не було дискримінації як стосовно раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового становища, народження або за іншою ознакою.

Стаття 3 Пакту накладає далі на кожну державу, яка бере участь у Пакті, зобов'язання забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма передбаченими в ньому економічними, соціальними та культурними правами.

Існує також невідкладне зобов'язання вживати заходів, які мають бути конкретними, продуманими і адресними, з метою здійснення права на достатнє житло. Кожній державі слід гарантувати принаймні мінімальний базовий рівень цього права. Наприклад, їй слід забезпечувати, щоб значна кількість людей не було позбавлене елементарного притулку та житла. Якщо держава не в змозі зробити цього, вона має продемонструвати, що вона ужила всіх можливих зусиль з використання всіх наявних у її розпорядженні ресурсів, для того щоб невідкладно вийти на ці мінімальні базові рівні. Аналогічним чином, якщо вона приймає регресивну міру, тобто такий захід, який призводить до ослаблення захисту права на достатнє житло, то тоді вона має продемонструвати, що вона ретельно зважила всі варіанти, розглянула загальні наслідки вжиття цього заходу для всіх прав людини та в повній мірі скористалася всіма наявними в її розпорядженні ресурсами. Оскільки найбільш реальні заходи для здійснення права на достатнє житло в кожній державі будуть різними, у міжнародних договорах немає якихось готових рецептів. У Пакті просто йдеться про те, що повне здійснення визнаних у ньому прав має забезпечуватися «усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів».

Комітет також вказав на те, що деякі заходи мають вживатися невідкладно, наприклад, ті з них, які спрямовані на надання правових гарантій проживання тим, хто позбавлений такого захисту; забезпечення ефективного контролю за становищем у сфері житла, зокрема з метою отримання повної кар-

тини бездомності та ситуації, пов'язаної з недостатнім житлом; забезпечення захисту проти примусових виселень; і надання ефективних засобів правового та іншого відповідного захисту від порушень права на достатнє житло.

Роль міжнародної допомоги та співробітництва відображена в інших договорах, таких, як Статут Організації Об'єднаних Націй, Загальна декларація прав людини та Конвенція про права дитини. Вона не підміняє національні зобов'язання, але стає актуальною в тому разі, коли та чи інша держава не в змозі самостійно забезпечити економічні, соціальні та культурні права, у зв'язку з чим вона потребує допомоги з боку інших держав. Принцип міжнародного співробітництва особливо стосується тих держав, які в змозі допомагати іншим у цьому плані. Тому державам слід мати динамічну програму міжнародної допомоги та співробітництва й надавати економічну та технічну допомогу, з тим щоб дозволити іншим державам виконати свої зобов'язання щодо права на достатнє житло. Це загальне зобов'язання здійснювати міжнародне співробітництво відображено в прийнятих Комітетом Зауваженні загального порядку № 3 (1990 рік) про природу зобов'язань держав-учасниць і Зауваженні загального порядку № 14 (2000 рік) про право на найвищий досяжний рівень здоров'я.

Поступове здійснення права на достатнє житло на практиці

Стосовно Домініканської Республіки Комітет з економічних, соціальних та культурних прав особливо відзначив, що «з метою поступового забезпечення права на житло уряду пропонується організувати в межах наявних ресурсів забезпечення основних зручностей (водопостачання, електрику, каналізацію, прибирання сміття тощо) у всіх містах та забезпечити надання державного житла найбільш нужденним групам суспільства. Йому слід також прагнути до забезпечення того, щоб такі заходи вживалися при повному дотриманні закону. Для того, щоб вирішити існуючі проблеми, визнані урядом у ході його діалогу з Комітетом, Комітет настійно закликає уряд розглянути ініціативи, покликані розширити участь осіб, яких торкається житлова політика, у її розробці та здійсненні. Такі ініціативи могли б включати в себе:

- a) спеціальне зобов'язання розширювати участь населення в процесі міського будівництва;
- b) юридичне визнання обцинних організацій;
- c) створення системи фінансування обцинного будівництва, яке полегшувало б надання кредитів найбільш вразливим верствам населення;
- d) підвищення ролі муніципальної влади в житловій сфері;
- e) поліпшення координації між різними урядовими установами, відповідальними за житлове будівництво, і розгляд питання про створення єдиного урядового органу з житлових питань»

(Е/С.12/1994/20, пункти 332-333).

В. ТРИ ТИПИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Зобов'язання держави діляться на три категорії, а саме на *зобов'язання поважати, зобов'язання захищати і зобов'язання здійснювати.*

Зобов'язання поважати

Зобов'язання поважати вимагає від держав утримуватися від прямого чи непрямого втручання в здійснення права на достатнє житло.

Наприклад, державам слід утримуватися від здійснення примусових виселень та руйнувань будинків; відмови конкретним групам у гарантіях проживання; нав'язування дискримінаційної практики, яка обмежує доступ жінок до житла, землі й власності та їх контроль над ними; обмеження права на недоторканність приватного життя та захист будинку; позбавлення конкретних груп можливості вдатися до реституції житла, землі та майна; або забруднення водних ресурсів.

Зобов'язання захищати

Зобов'язання захищати вимагає від держав запобігати втручання третіх сторін у здійснення права на достатнє житло.

Держави мають ініціювати законодавчі та інші заходи з метою забезпечення того, щоб приватні суб'єкти, наприклад, домовласники, забудовники, землевласники та корпорації дотримувалися норм у сфері захисту прав людини, що стосуються права на достатнє житло. Їм слід, наприклад, регулювати ринок житла та житла, що орендується таким чином, щоб це заохочувало й захищало право на достатнє житло; гарантувати недискримінаційне надання банками й фінансовими інститутами фінансових коштів на житло; забезпечувати, щоб надання приватними компаніями інженерно-технічних послуг з водопостачання, санітарних та інших послуг не ставило під загрозу їх наявність, доступність, прийнятність і якість; забезпечувати, щоб треті сторони свавільно і незаконно не відмовляли в наданні таких послуг; не допускати дискримінаційну практику в питаннях спадкування, яка торкалася б доступу жінок до житла, землі та власності й контроль над ними; забезпечувати, щоб домовласники не піддавали дискримінації конкретні групи; і забезпечувати недопущення примусових виселень, здійснюваних приватними суб'єктами.

Зобов'язання здійснювати

Зобов'язання здійснювати вимагає від держав вжиття відповідних законодавчих, адміністративних, бюджетних, судових, заохочувальних та інших заходів для забезпечення повної реалізації права на достатнє житло.

Державам, наприклад, слід прийняти національну політику або національний план у сфері житла, в яких: визначалися б цілі розвитку житлового сектора, приділяючи особливу увагу групам, що перебувають у несприятливому та маргіналізованому становищі; виявлялися б ресурси, які є в розпорядженні для досягнення цих цілей; конкретно позначався б найбільш ефективний спосіб їх використання; викладалися б обов'язки та строки вжиття необхідних заходів; передбачався б контроль за досягнутими результатами і забезпечувалося б вжиття належних заходів щодо виправлення порушень.

У межах зобов'язання здійснювати держави мають також поступово та в межах наявних ресурсів запобігати й усувати бездомність; забезпечувати наявність фізичної інфраструктури, необхідної для того, щоб житло вважалося достатнім (це передбачало б вжиття заходів щодо забезпечення загального та недискримінаційного доступу до електропостачання, безпечної питної води, адекватних санітарних послуг, послуг з прибирання сміття та інших основних послуг); або забезпечити надання достатнього житла особам або групам, які з незалежних від них причин не в змозі користуватися правом на достатнє житло, зокрема шляхом надання субсидій на житло та вжиття заходів іншого характеру.

С. ОBOB'ЯЗКИ ІНШИХ

Покладене на держави зобов'язання захищати права людини передбачає вжиття заходів щодо забезпечення того, щоб недержавні суб'єкти не обмежували право на достатнє житло. Йдеться про згадане вище зобов'язання захищати. Крім того, усе активніше обговорюється питання про те, якою мірою інші суб'єкти в суспільстві — приватні особи, міжурядові та неурядові організації (НУО) і ділові кола зобов'язані заохочувати та захищати права людини.

У цьому розділі аналізується роль установ Організації Об'єднаних Націй та приватного сектора.

Установи Організації Об'єднаних Націй

Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй одна з цілей Організації Об'єднаних Націй полягає в заохоченні та розвитку поваги до прав людини. Крім того, згідно з міжнародними договорами з прав людини, особлива роль у справі їх реалізації відводиться установам Організації Об'єднаних Націй. У Зауваженні загального порядку № 2 (1990 рік) про міжнародні заходи у сфері надання технічної допомоги Комітет з економічних, соціальних та культурних прав також підкреслив, що всі органи й установи Організації

Об'єднаних Націй, що займаються будь-яким аспектом міжнародного співробітництва в цілях розвитку, мають забезпечувати врахування закріплених у Пакті прав на кожному етапі здійснення проекту у сфері розвитку.

У ході реформ Організації Об'єднаних Націй, проведених в останні роки Генеральним секретарем (в 1997, 2002 і 2005 роках), особливу увагу було приділено ролі та функціям установ Організації Об'єднаних Націй і міжнародних фінансових інститутів щодо прав людини. Як у Світовому банку, так і в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) були прийняті керівні принципи, що стосуються практики переміщення та/або переселення, з тим щоб обмежити масштаби людських страждань, пов'язаних із примусовими виселенням. У 2003 році установи Організації Об'єднаних Націй, спираючись на загальне розуміння, підтвердили, що будь-які програми та види допомоги з метою розвитку мають сприяти реалізації прав людини і що при цьому слід керуватися правозахисними принципами та нормами.

Установи Організації Об'єднаних Націй усе активніше займаються вирішенням проблем та здійсненням прав людини, пов'язаних із житлом. Особливо актуальною в зв'язку з цим є Програма Організації Об'єднаних Націй щодо реалізації права на житло (ППЖООН), яка стала здійснюватися в 2002 році в межах спільної ініціативи Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) і ООН-Хабітат на підтримку зусиль урядів, громадянського суспільства та національних правозахисних установ (НПУ) для реалізації права на достатнє житло.

Програма Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (ООН-Хабітат)

ООН-Хабітат є установою Організації Об'єднаних Націй, яка займається населеними пунктами. Генеральна Асамблея поклала на цю установу мандат, який полягає в заохоченні сталого та соціальної та екологічної точок зору розвитку міст та населених пунктів з метою забезпечення всіх належним житлом. Для вирішення цього завдання ООН-Хабітат здійснює свій Середньостроковий стратегічний та організаційний план на 2008–2013 роки. Цей план покликаний забезпечити стійку урбанізацію, що можливо лише в тому разі, якщо завдання благоустрою халуп і недопущення їх виникнення вирішуються із застосуванням належних підходів, які дозволяють виділяти землі та житло в інтересах незаможних верств населення, а також забезпечувати справедливий доступ до інфраструктури та послуг. Очікується, що діяльність у пріоритетній сфері, пов'язаній з виділенням землі та житла малозабезпеченим верствам населення, принесе такі основні результати:

— держави-члени приймуть і будуть здійснювати ефективні й розроблені з урахуванням гендерних та вікових чинників стратегії і більш ефективні нормативні положення й заходи, що передбачають поступову реаліза-

цію житлових, земельних і майнових прав та благоустрій халуп і недопущення їх виникнення;

- будуть сформовані/укріплені засновані на членстві громадські організації, що займаються питаннями житла, придбання земель та розвитку міської інфраструктури;
- буде розширено доступ до землі, житла та власності, приділяючи особливу увагу бідним верствам міського населення та населенню, якого торкнулася криза населених пунктів;
- будуть розроблені та впроваджені стійкі й такі, що враховують гендерні чинники, моделі надання та реконструкції житла в районах, які пережили стихійні лиха та конфлікти;
- будуть забезпечені гарантії проживання за допомогою здійснення більш точної оцінки гарантованості проживання, також стосовно жінок і молоді, у поєднанні зі створенням та забезпеченням ефективного функціонування глобального механізму контролю та оцінки прогресу в справі реалізації житлових, земельних та майнових прав.

Діяльність ООН-Хабітат безпосередньо пов'язана з Декларацією тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, зокрема завданням D мети 7, що складається в забезпеченні суттєвого поліпшення умов життя як мінімум 100 млн. мешканців халуп до 2020 року, і завданням C мети 7, що складається в скороченні вдвічі числа людей, які не мають доступу до безпечної питної води та основних санітарних послуг до 2015 року.

Джерело: www.unhabitat.org.

Приватний сектор

Важливими суб'єктами є ділові кола і приватний сектор. Приватний сектор, наприклад забудовники, будівельні компанії та компанії, які надають інфраструктурні послуги, безпосередньо беруть участь у створенні значної частки житлового фонду. Компанії також займаються управлінням та експлуатацією будівель і будинків. У багатьох країнах договори про оренду та продаж житла між приватними сторонами покривають значну частину потреб у житлі.

Разом з тим приватний сектор може виявляти на право на достатнє житло й негативний вплив. Це може мати місце в контексті будівництва великих дамб і здійснення інших проектів у сфері розвитку, особливо проектів, пов'язаних з видобутком таких ресурсів, як нафта і газ, що може призводити до виселення жителів та заподіяння екологічної шкоди.

Домовласники, приватні власники, житлові агентства та агентства торгівлі нерухомістю також можуть негативно впливати на здійснення права на достатнє житло, особливо в тому разі, коли вони здійснюють примусові виселення або допускають дискримінацію щодо тих чи інших груп, наприклад, шляхом встановлення непомірно високої орендної плати.

Приватний сектор може також впливати на здійснення права на достатнє житло в тому разі, коли житло надається роботодавцем. У Рекомендації № 115 МОП про житлове будівництво для працівників (1961 року) підкреслюється, що загалом небажано, щоб роботодавці безпосередньо надавали житло своїм працівникам. У виняткових випадках, коли житлова площа надається роботодавцем, мають визнаватися основні права людини працівників, а стягнута квартирна плата не має перевищувати розумної частини доходу працівника і не має включати в себе спекулятивний прибуток. У цій рекомендації далі особливо наголошується, що надання житлової площі та комунального обслуговування роботодавцями як плата за роботу працівників має заборонятися або регулюватися в тій мірі, в якій це необхідно для захисту інтересів працівників.

Хоча головну відповідальність за забезпечення поваги приватними суб'єктами прав людини несуть держави, згідно зі Спеціальним представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань про права людини й підприємства, підприємства зобов'язані поважати всі права людини, включаючи право на достатнє житло. Ця відповідальність є основним очікуванням суспільства від ділових кіл, і вона визнана в цілому ряді договорів, прийнятих на основі «м'якого права». На неї посилаються міжнародні ділові організації та окремі компанії по всьому світу.

Крім того, розпочато реалізацію різних добровільних ініціатив, що стосуються ділових кіл і прав людини. Наприклад, у Глобальному договорі Організації Об'єднаних Націй²⁰ визначені десять принципів стосовно прав людини, трудових відносин, навколишнього середовища та протидії корупції, компанії, що підписали його, зобов'язалися поважати це. Деякі компанії розробили свої правозахисні стратегії, програми та інструменти з метою відобразити права людини у своїй діловій практиці.

---

²⁰ <http://www.unglobalcompact.org>

ІV. КОНТРОЛЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ПРАВА НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗВІТНОСТІ ДЕРЖАВ

Механізми забезпечення підзвітності мають найважливіше значення для забезпечення того, щоб держави поважали свої зобов'язання стосовно права на достатнє житло. Контроль здійснюється на національному, регіональному та міжнародному рівнях, і в нього залучений цілий ряд суб'єктів, таких як сама держава, громадянське суспільство, НПЛ та міжнародні правозахисні механізми.

А. ПІДЗВІТНІСТЬ ТА КОНТРОЛЬ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Підзвітність зобов'язує держави пояснювати, чим вона займається і чому та яким чином вона вирішує завдання щодо максимально оперативної та ефективної реалізації права кожного на достатнє житло. Міжнародне право прав людини не дає чітких приписів щодо внутрішніх механізмів підзвітності та компенсації. Як мінімум, усі механізми підзвітності мають бути доступними, прозорими та ефективними.

Адміністративні, стратегічні та політичні механізми

Адміністративні та політичні механізми доповнюють судові механізми підзвітності або діють паралельно з ними. Наприклад, важливу роль у забезпеченні підзвітності уряду відіграє розробка національної житлової політики або стратегії, які пов'язані з планами роботи та бюджетами, складеними на основі принципу участі. Здійсненню ефективного контролю за основними результатами діяльності в житловому секторі та деякими процесами, пов'язаними з їх досягненням, сприяють показники, засновані на правах людини. Крім того, різного роду оцінки, такі як оцінка наслідків для прав людини, дає директивним органам можливість передбачати ймовірний ефект від проведення того чи іншого наміченого курсу, а потім аналізувати його фактичний вплив на здійснення права на достатнє житло. Забезпечення підзвітності сприяють також політичні механізми, такі як демографічні процеси, і контроль та інформаційно-пропагандистська підтримка з боку незалежних суб'єктів. З метою забезпечення підзвітності урядів щодо права на достатнє житло організації громадянського суспільства та інші суб'єкти все ширше

вдаються до методів контролю, які засновані на показниках, контрольних параметрах, оцінці наслідків та бюджетному аналізі. Показники, особливо коли вони даються в розбивці щодо заборонених мотивів дискримінації (наприклад, стать) дають цінну інформацію про те, яким чином право на достатнє житло реалізується в тому чи іншому національному контексті.

УВКПЛ розробило концептуально-методологічну систему використання показників для заохочення здійснення прав людини — як цивільних і політичних, так і економічних, соціальних та культурних, — і контролю за цим процесом.

Пропонована система правозахисних показників

Прийнята в УВКПЛ система — розроблений ним звіт показників — орієнтована на оцінку заходів, вжитих тією чи іншою державою з метою виконання покладених на неї зобов'язань, починаючи з визнання міжнародних правозахисних норм (*структурні показники*), її зусиль щодо виконання зобов'язань, що випливають із стандартів (*процедурні показники*), і кінчаючи результатами цих зусиль з погляду населення, якого це торкнулося (*підсумкові показники*). Прикладами показників щодо права на достатнє житло є: дата включення права на достатнє житло в конституцію (*структурний показник*); частка державних витрат на будівництво соціального або общинного житла (*процесуальний показник*); частка міського населення, яке проживає в халупах, та/або зареєстровані випадки примусових виселень (*підсумковий показник*). Принципово важливо також розробляти показники з розбивкою по відповідній групі та можливими мотивами дискримінації.

Ця система була відпрацьована на семінарах та консультаціях, організованих УВКПЛ за участю національних і міжнародних правозахисних суб'єктів, включаючи експертів з міжнародних договірних органів з прав людини, спеціальних доповідачів Організації Об'єднаних Націй, спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй, НУО, статистичні агентства та НПУ. Див. «Report on indicators for promoting and monitoring the implementation of human rights» (HRI/MC/2008/3). Стосовно права на житло ця система спирається на результати реалізації попередньої ініціативи, висунутої в межах Програми Організації Об'єднаних Націй щодо реалізації права на житло з метою створення глобального механізму здійснення контролю за поступовою реалізацією права на достатнє житло. Програма Організації Об'єднаних Націй щодо реалізації права на житло «Робочий документ № 2: показники житлових прав: оцінка поступової реалізації права на достатнє житло» (готується до публікації).

Судові механізми

Судові механізми є одним з найважливіших елементів внутрішніх правоохоронних заходів, що забезпечують належні засоби правового захисту особам, чиє право на достатнє житло було порушено.

Включення у внутрішнє право міжнародних договорів, у яких визнається право на достатнє житло, може сприяти значному розширенню засобів правового захисту та підвищенню їх ефективності. Це дозволяє судам виносити рішення стосовно порушення, посилаючись безпосередньо на Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, конституцію або конкретні закони, у яких визнаються або містяться елементи права на достатнє житло. Внутрішні суди все частіше займаються такими справами.

Характерним прикладом стало рішення **Конституційного суду Південної Африки** у справі *Уряду Південно-Африканської Республіки та ін. проти Гротбум та ін.*

Пані Гротбум та інші, виселені з приватного володіння і які мешкали в жалких умовах на краю спортивного поля, подали позовну заяву про надання їм негайної допомоги, коли через початок у зимовий період дощів їх тимчасовий притулок став непридатним для проживання. Суд визначив, що, хоча в країні є всеохоплююче житлове законодавство та політика, спрямовані на поступову реалізацію права на достатнє житло, в них не враховується стан людей, які відчують крайню потребу. Суд піддав житлову політику перевірці на предмет її розумності та дійшов висновку про те, що цю перевірку вона не проходить, оскільки розумна частина національного бюджету на житло не була призначена для людей, що зазнають крайньої потреби. Хоча суд визначив, що держава не зобов'язана на вимогу негайно надавати житло, він зробив висновок, що держава має надавати допомогу тим, хто відчуває крайню потребу. Крім того, суд визначив, що зобов'язання щодо поступового надання житла передбачає невідкладне зобов'язання розробити та прийняти план дій, спрямований на виділення розумних ресурсів, необхідних для здійснення цього плану.

Життєво важливу роль у забезпеченні ефективності засобів судового захисту відіграє незалежна та добре функціонуюча судова влада. Судді та адвокати повинні мати можливість неупереджено здійснювати свою роботу на основі фактів і відповідно до закону, не піддаючись недоречному тиску, погрозам або втручанням. Представники судової влади, адвокати та інші юристи повинні володіти компетенцією для виконання своєї функції й бути підзвітними в разі незадовільного виконання своїх обов'язків.

Правова допомога та доступ до засобів судового захисту

Жертви порушень права на достатнє житло нерідко належать до найбільш маргіналізованих і дискримінаційних груп, таким як міська та сільська біднота, расові або етнічні меншини, представники корінних народів, мігранти, які не мають постійного статусу, внутрішньо переміщені особи та жінки. Надання правової допомоги може забезпечити появу в постраждалих доступу до засобів судового захисту у випадках, пов'язаних із порушенням права на достатнє житло. В іншому разі вони можуть, наприклад, опинитися перед вибором — платити судові витрати або дати дітям освіту.

Національні правозахисні установи

Національні правозахисні установи (НПУ) консультують уряди й виносять рекомендації щодо змін у політиці або законодавстві, займаються розглядом скарг, проводять дослідження, забезпечують ратифікацію та здійснення міжнародних договорів з прав людини й організують підготовку кадрів та просвітництво громадськості.²¹ НПУ іноді виконують квазісудові функції та мандат, що дає їм можливість робити внесок в розробку законодавства. Більшість цих установ називається комісіями або омбудсменами.

У деяких країнах НПУ все частіше зосереджують увагу у своїй роботі на зусиллях щодо забезпечення захисту економічних, соціальних та культурних прав. У цій якості вони можуть відкривати ще один шлях до захисту права на достатнє житло.

Національні комісії з прав людини й право на достатнє житло: деякі приклади

Австралійська комісія з прав людини та забезпечення рівних можливостей дотримується усталеної практики проведення розслідувань за фактами систематичних порушень прав людини, особливо економічних, соціальних та культурних прав. Перше таке розслідування стосувалося прав бездомних дітей. У своїй доповіді 1989 року, що має назву «Наші бездомні діти: доповідь за підсумками національного розслідування, присвяченого становищу бездомних дітей», Комісія винесла ряд детальних рекомендацій, адресованих центральним та місцевим органам влади Австралії, а також приватним та громадським організаціям. Вона, наприклад, рекомендувала, щоб у тих випадках, коли діти й молоді люди покидають або мають покинути дім через явну бездоглядність та жорстоке поводження, Співдружності слід виконувати своє зобов'язання, яке полягає в наданні їм підтримки, незалежно від їх віку, в умовах, при яких вони знаходяться під захистом і можуть розвиватися, як того вимагає Декларація про права дитини. Ця доповідь сприяла підвищенню рівня обізнаності громади про становище бездомних дітей як проблему прав людини, а також тому, що тепер громадськість чекає від уряду більш ефективних заходів щодо задоволення потреб цієї категорії дітей.

Кенійська національна комісія з прав людини здійснює конкретну програму контролю за реалізацією економічних, соціальних та культурних прав; займається їх заохоченням; займається порушеннями цих прав; і проводить дослідження та готує доповіді з питань, пов'язаних з їх здійсненням. У межах цієї діяльності Комісія займалася, зокрема, примусовими виселенням та неформальними поселеннями. Вона також співпрацює з міністерствами

---

²¹ Див. резолюцію 48/134 Генеральної Асамблеї про національні установи, що займаються заохоченням і захистом прав людини («Паризькі принципи»).

й організаціями, що діють у житловому секторі, з метою розробки національних керівних принципів запобігання виселенням та усунення пов'язаних з ними порушень.

На додаток до діяльності НПУ деякі держави на практиці вишукують інші новаторські шляхи захисту та заохочення житлових прав.

Національний доповідач з питання про право на достатнє житло

За прикладом існуючої в Організації Об'єднаних Націй системи спеціальних процедур (про які буде сказано нижче) Бразилія призначила національних доповідачів з контролю за здійсненням економічних, соціальних та культурних прав на всій території країни. Один з цих національних доповідачів займається правом на достатнє житло й міськими землями та може отримувати скарги приватних осіб і громад у зв'язку з передбачуваними порушеннями, здійснює місії з розслідування порушень і виносить уряду Бразилії конкретні рекомендації, що стосуються права на достатнє житло.

Див. OHCHR, *Economic, Social and Cultural Rights: Handbook for National Human Rights Institutions, Professional Training Series No. 12* (United Nations publication, Sales No. E.04.XIV.8).

В. ПІДЗВІТНІСТЬ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Право на достатнє житло визнається в деяких регіональних конвенціях та договорах з прав людини.

Договірні та контрольні органи й суди, зокрема Африканська комісія з прав людини та народів, Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини та Європейський комітет з соціальних прав, відіграють важливу роль у захисті права на достатнє житло і напружували в цьому питанні конкретну практику.

Постраждали від різанини в Ітуанго проти Колумбії

Справа *Постраждали від різанини в Ітуанго проти Колумбії* стосувалася примусових виселень, переміщень та знищення житла в муніципалітеті Ітуанго (округу Ла-Гранха і Ель-Аро) в Колумбії напіввійськовими формуваннями, що діяли спільно з урядом. Цю справу порушили дві НУО, і вона стосується серйозних порушень прав людини, включаючи примусові виселення, які супроводжувалися серйозними актами насильства.

У липні 2006 року Міжамериканський суд визначив, що примусові виселення та руйнування будинків представляли собою порушення статті 11 (2) (право на те, щоб дім не зазнавав свавільного або грубого вторгнення) і статті 21 (право власності) Американської конвенції про права людини. Суд визнав, що наслідком руйнування будинків стала втрата мешканцями не тільки матеріальних цінностей, а й місця прив'язки до суспіль-

ства. Він також заявив, що це є кричуще, невиправдане та грубе втручання в приватне життя постраждалих і вторгнення в їхнє житло.

Питанням здійснення права на достатнє житло, зокрема в зв'язку з дискримінацією щодо конкретних груп, займався і Комісар з прав людини Ради Європи, на якого покладено завдання підвищувати рівень обізнаності про права людини в державах-членах та заохочувати їх повагу.

С. МІЖНАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ

Договірні органи Організації Об'єднаних Націй

Здійснення ключових договорів Організації Об'єднаних Націй з прав людини контролюється комітетами в складі незалежних експертів, які називаються *договірними органами*, такими як Комітет з економічних, соціальних та культурних прав. Ці комітети поширюють як прикінцеві зауваження щодо чергових доповідей держав-учасниць, так і *зауваження загального порядку* з конкретних тем.

Кілька комітетів, крім Комітету з економічних, соціальних та культурних прав, поширили прикінцеві зауваження, які стосуються права на достатнє житло. Комітет з прав людини розглянув право на достатнє житло в контексті принципу недискримінації та захисту від незаконного вторгнення в приватне життя.²² Комітет з ліквідації расової дискримінації розглянув випадки расової дискримінації, пов'язані з позбавленням меншин можливості отримати ефективний доступ до достатнього житла.²³ Комітет з прав дитини розглянув ряд питань, пов'язаних з правом кожної дитини на достатнє житло, включаючи становище безпритульних дітей та дітей з числа переміщених осіб.²⁴ Комітет проти катувань висловив стурбованість з приводу того, як були проведені примусові виселення та переселення представників рома, і виніс свої рекомендації.²⁵

Крім того, *індивідуальні механізми подання та розгляду скарг* є в Комітеті з питань прав людини, Комітеті проти катувань, Комітеті з ліквідації расової дискримінації, Комітеті з ліквідації дискримінації стосовно жінок, Комітеті з питання про трудящих-мігрантів, Комітеті з прав інвалідів

---

²² Див. Резолюцію 48/134 Генеральної Асамблеї про національні установи, що займаються заохоченням і захистом прав людини («Паризькі принципи»).

²³ Див., наприклад, «Прикінцеві зауваження Комітету з ліквідації расової дискримінації: Україна» (CERD/C/UKR/CO/18).

²⁴ Див., наприклад, «Прикінцеві зауваження Комітету з прав дитини: Колумбія» (CRC/C/15/Add.137).

²⁵ Див., наприклад, «Висновки і рекомендації Комітету проти катувань: Греція» (CAT/C/CR/33/2).

та Комітеті з насильницьких зникнень (буде заснований). Щодо деяких справ, що знаходилися в нього на розгляді, Комітет проти катувань, наприклад, висловлював думки про те, що примусові виселення можуть розглядатися як жорстоке, нелюдське та принижуюче гідність поведіння або покарання.²⁶ У грудні 2008 року Генеральна Асамблея прийняла Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Він дає можливість подавати скарги щодо всіх аспектів права на достатнє житло, а не обмежується, як це було раніше, дискримінацією в житлових питаннях або питаннями, розглянутими в рамках інших договорів. Факультативний протокол набере чинності після того, як він буде ратифікований десятима державами.

Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень

«Спеціальні процедури» є загальною назвою механізмів, які засновувалися Комісією з прав людини і з березня 2006 року засновуються Радою з прав людини для розгляду питань, що викликають заклопотаність у всіх частинах світу. Хоча на них покладаються різні мандати, вони, як правило, займаються моніторингом, аналізом та поданням відкритих доповідей про становище в галузі прав людини або в конкретних країнах, або в межах основних загальносвітових тем, пов'язаних з правами людини.

У своїй резолюції 2000/9 Комісія затвердила мандат Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень, а також про право на недискримінацію в цьому контексті, який був продовжений Радою з прав людини в резолюції 6/27. Першим Спеціальним доповідачем у 2000 році був призначений Мілун Котарі. Змінила його Ракель Рольник, яка була призначена Радою з прав людини в 2008 році.

Мандат Спеціального доповідача з питання про право на достатнє житло

- сприяти повній реалізації права на достатнє житло як компонента права на достатній життєвий рівень;
- виявляти приклади передового досвіду, а також проблеми та перешкоди на шляху повної реалізації права на достатнє житло та виявляти прогалини в захисті на цьому напрямку;
- приділяти особливу увагу практичним рішенням щодо здійснення прав, що мають стосунок до цього мандата;

---

²⁶ Див. Комітет проти катувань, рішення за повідомленням № 161/2000, *Хаджрізі Джемалі та ін. Проти Сербії і Чорногорії*, 21 листопада 2002 роки (А/58/44).

- застосовувати гендерний підхід, в тому числі шляхом виявлення чинників вразливості гендерного характеру, що мають стосунок до права на достатнє житло та землю;
- сприяти наданню технічної допомоги.

Методи роботи Спеціального доповідача включають у себе проведення місій по країнах; проведення розслідувань з питань, що викликають заклопотаність; розгляд повідомлень, що надходять від приватних осіб або груп людей, про можливі порушення права на достатнє житло, звернення, у відповідних випадках, до урядів у зв'язку з передбачуваними порушеннями; а також щорічне подання доповідей (Генеральній Асамблеї і Раді з прав людини).

До теперішнього часу діяльність Спеціального доповідача була зосереджена на: правовому статусі та змістові права на достатнє житло; бездомності; примусових виселеннях; глобалізації і праві на достатнє житло; дискримінації та здійсненні права на достатнє житло; розробці показників; доступі до води та санітарії як елементах здійснення права на достатнє житло; і праві жінок на достатнє житло.

Спеціальний доповідач отримує інформацію від приватних осіб та груп і відповідним чином на неї реагує. З нею можна зв'язатися в УВКПЛ:

United Nations Special Rapporteur on adequate housing

OHCHR-UNOG

8-14 avenue de la Paix

CH-1211 Geneva 10

Switzerland

E-mail: urgent-action@ohchr.org

Право на достатнє житло має також стосунок до багатьох інших спеціальних процедур, і деякі мандатарії спеціальних процедур розглядали це питання в контексті їх конкретних мандатів²⁷.

Консультативна група з примусових виселень

У 2004 році ООН-Хабітат заснувала Консультативну групу з примусових виселень з метою моніторингу випадків незаконного виселення та визначення або сприяння застосуванню принципів альтернативних заходів, таких як благоустрій існуючого житла та переселення за домовленістю. Консультативна група звітує перед Виконавчим директором ООН-Хабітат. До її складу входять експерти з міжурядових організацій,

---

²⁷ Перелік всіх спеціальних процедур, інформація щодо їх мандатів та контактну інформацію див. за адресою: <http://www.ohchr.org>

місцевих органів влади, центральних органів влади й громадянського суспільства, а також і фахівці з розвинених і країн, що розвиваються.

З моменту свого створення Консультативна група здійснила місії щодо встановлення фактів у Аккрі, Буенос-Айресі, Куритибі (Бразилія), Стамбулі (Туреччина), Новому Орлеані (Сполучені Штати Америки), Порт-Харкорті (Нігерія), Римі та Санто-Домінго. У своїх перших дворічних доповідях *Forced Evictions — Towards Solutions?*, опублікованих у 2005 і 2007 роках, Консультативна група представила документальні свідчення стосовно тих, що готуються, або вже здійснюваним примусовим виселенням у декількох країнах та виклала альтернативні підходи.²⁸

---

²⁸ З обома доповідями можна ознайомитися за адресою:
<http://www.unhabitat.org/unhrp>

Додаток
ОКРЕМІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ
ТА ІНШІ ДОКУМЕНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ПРАВА
НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ

- Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 рік);
- Конвенція про статус біженців (1951 рік);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік) і Факультативний протокол до нього (2008 рік);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 роки) і два факультативних протоколи до нього (1966 і 1989 років);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 рік);
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1984 рік) та Факультативний протокол до неї (2002 рік);
- Конвенція № 169 МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах (1989 рік);
- Конвенція про права дитини (1989 рік) і два факультативних протоколи до неї (2000 рік);
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (1990 рік);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 рік) та Факультативний протокол до неї (1999 рік);
- Конвенція про права інвалідів (2006 рік) та Факультативний протокол до неї (2006 рік).

РЕГІОНАЛЬНІ ДОГОВОРИ

- Африканська хартія прав людини та народів (1981 рік);
- Африканська хартія прав і основ добробуту дитини (1990 року);
- Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 рік);
- Європейська соціальна хартія (1961 рік);

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (1977 рік);

Переглянута Європейська соціальна хартія (1996 рік);

Американська конвенція про права людини (1969 рік).

МІЖНАРОДНІ ДЕКЛАРАЦІЇ ТА ІНШІ ДОГОВОРИ

Загальна декларація прав людини (1948 рік);

Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо осіб похилого віку, резолюція 46/91 Генеральної Асамблеї (1991 рік);

Керівні принципи з питання про переміщення осіб усередині країни (1998 рік);

Рекомендація № 115 МОП про житлове будівництво для працівників (1961 рік);

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, резолюція 61/295 Генеральної Асамблеї (2007 рік).

ВИСНОВКИ ЕКСПЕРТНИХ ПРАВОЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ

Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Зауваження загального порядку № 3 (1990 року) про природу зобов'язань держав-учасниць (E/1991/23);

Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Зауваження загального порядку № 4 (1991 року) про право на достатнє житло (E/1992/23);

Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Зауваження загального порядку № 5 (1994 роки) про право осіб з будь-якою формою інвалідності (E/1995/22);

Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Зауваження загального порядку № 7 (1997 роки) про право на достатнє житло: примусові виселення (E/1998/22, додаток IV);

Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Зауваження загального порядку № 15 (2002 року) про право на воду (E/C.12/2002/11);

Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок, Загальна рекомендація № 19 (1992 року) про насильство стосовно жінок (A/47/38);

Комітет з ліквідації расової дискримінації, Загальна рекомендація XXIII (1997 роки) про корінні народи (A/52/18 , додаток V);

Принципи з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб (E/CN.4/Sub.2/2005/17);

Основні принципи та керівні вказівки, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку (A/HRC/4/18, додаток I);

РЕЗОЛЮЦІЇ КОМІСІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА РАДИ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Резолюції Комісії 2000/9, 2001/28, 2002/21, 2003/27, 2004/21 з питань про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень;

Резолюція 1993/77 Комісії з питання про примусові виселення;

Резолюції Комісії 2000/13, 2001/34, 2002/49, 2003/22, 2004/21, 2005/25 про рівність жінок у плані володіння та контролю над землею й доступу до неї та рівних правах на володіння майном і достатнє житло;

Резолюція 6/27 Ради про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень.

ПІДСУМКОВІ ДОКУМЕНТИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ

Стамбульська декларація з населених пунктів (1996 рік);

Порядок денний Хабітат (1996 рік);

Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй;

«Асамблеєю тисячоліття Організації Об'єднаних Націй» (2000 рік);

Ванкуверська декларація про населені пункти (1976 рік);

Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища та розвитку і Порядок денний на XXI століття Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку (1992 рік);

Віденська декларація та Програма дій, прийняті Всесвітньою конференцією з прав людини (1993 рік).

ОКРЕМІ ВЕБ-САЙТИ МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини: <http://www.ohchr.org> (На цьому веб-сайті розміщені загальні відомості й ресурси, що стосуються економічних, соціальних та культурних прав, і веб-сторінки договірних органів з прав людини та спеціальних процедур, включаючи Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень)

Програма Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (ООН-Хабітат): <http://www.unhabitat.org>

Програма Організації Об'єднаних Націй щодо реалізації права на житло (ППЖООН): <http://www.unhabitat.org/unhrp>

Консультативна група з примусових виселень при Директоріві-виконавцеві або ООН-Хабітат (КГПВ): <http://www.unhabitat.org/unhrp>

«Забезпечення житлом міської бідноти» (проект Економічної та соціальної комісії Організації Об'єднаних Націй для Азії й Тихого океану): <http://www.housing-the-urban-poor.net>

Комісар з прав людини Ради Європи: <http://www.coe.int/t/commissioner>

МІЖНАРОДНІ НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Організація «Міжнародна амністія»: <http://www.amnesty.org>

Азіатська коаліція на підтримку прав на житло: <http://www.achr.net>

Центр житлових прав та виселення: <http://www.cohre.org>

Європейська федерація національних організацій, що працюють з бездомними (ФЕАНТСА): <http://www.feantsa.org>

Європейський центр захисту прав рома (ЕЦЗПНР): <http://www.errc.org>

Мережа інформації та дій «Продовольство — перш за все» (ФІАН): <http://www.fian.org>

Міжнародна коаліція Хабітат (МКХ): <http://www.hic-net.org>

Міжнародна організація з проблем бездомних: <http://www.Homeless-international.org>

Мережа щодо здійснення прав на житло та землю: <http://www.hlrn.org/english/home.asp>

Організація «Х'юман райтс уотч»: <http://www.hrw.org>

Міжнародна комісія юристів (МКЮ): <http://www.icj.org>

Міжнародна федерація прав людини (МФПЧ): <http://www.fidh.org>

Міжнародна мережа з захисту економічних, соціальних та культурних прав: <http://www.escr-net.org>

Міжнародний союз орендарів (МСА): <http://www.iut.nu>

Міжнародна організація «Жителі халуп»: www.sdinet.org

Організація «Соушл уотч»: <http://www.socialwatch.org>

Всесвітня організація проти катувань (ВОПК): <http://www.omct.org>

Запити надсилати на адресу:

Centre for Human Rights
United Nations Office at Geneva
8–14, Avenue de la Paix
1211 Geneva 10, Switzerland
tel: (41 22) 917 3968; fax: (41 22) 917 0099
e-mail: atikhonov.hchr@unog.ch

New York Office:
Centre for Human Rights
United Nations
New York, N.Y. 10017
USA

Інформаційне видання

ПРАВА ЛЮДИНИ НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО

Виклад фактів № 21 (Rev. 1)

Третє видання, стереотипне

Відповідальний за випуск і редактор
Є. Ю. Захаров

Комп'ютерна верстка
О. А. Мірошниченко

Підписано до друку 26.09.2019
Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура JournalSans
Умов. друк. арк. 3,25. Облік.-вид. арк. 3,31
Наклад 1000 прим. Зам. № ПЛ-14/19

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»
61002, Харків, а/с 10430
<http://khp.org>
<http://library.khp.org>

Друк: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО „ПРАВА ЛЮДИНИ“»
61002, м. Харків, вул. Дарвіна 7, кв. 35
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com